อนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ

คุณแม่ชม อาชวาคม

ณ

เมรุวัดโสมนัสวิหาร

เสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๑๐

อนุสรณ์

ในงานฌาปนกิจศพ
คุณแม่ชม อาชวาคม

ณ

เมรุวัดโสมนัสวิหาร

วันเสาร์ที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๑๐

คุณแม่ชม อาชวาคม

ชาตะ ๗ กุมภาพันธุ์ ๒๔๒๒

มรณะ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๙

คำนำ

ในการฌาปนกิจ คุณแม่ชม อาชวาคม ครั้งนี้ พวกลูกๆ เห็นว่าควรมีของชำร่วยในงานสักสิ่งหนึ่ง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้ที่มาในงานนี้ เมื่อได้ร่วมพิจารณากันแล้วก็เห็นว่าควรพิมพ์หนังสือนี้เป็นอนุสรณ์ ขอขอบพระคุณท่านผู้ประพันธ์ที่ได้มอบเรื่องให้พิมพ์ในครั้งนี้ด้วย

ด้วยอำนาจแห่งกุศลผลบุญที่ข้าพเจ้าพร้อมด้วยพี่ๆน้อง ๆ ตลอดทั้งวงศาบรรดาญาติและทุกท่านที่เคารพนับถือ ที่ได้ร่วมบำเพ็ญกุศล ณ โอกาสนี้ จงเป็นพลังปัจจัยให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ชม สถิตในสุคติภพ สมดังที่ลูก ๆ ทุกคนปรารถนาโดยทุกประการเทอญ.

พันเอก จำเริญ อาชวาคม

ประวัติ

คุณแม่ชม (กลับพังงา) อาชวาคม

คุณแม่ชม เป็นบุตรคนที่ ๔ ของคุณตาน้อย คุณนายเต่า กลับพังงา เกิดวันที่ ๗ เดือน กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๒๒ ณ บ้านริมน้ำเจ้าพระยา ตำบลวัดดาวดึงษ์ อำเภอบางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๔ คน คือ

๑. นางชม สมรสกับ ขุนอาจรัฐกิจ(อาจ อาชวาคม)

๒. นางลมุล สมรสกับ นายไปล่ ไปล่ปรีชา

๓. นางสาววอน กลับพังงา

๔. นางวงษ์ สมรสกับ ขุนชินประศาสน์

คุณแม่ได้สมรส กับคุณพ่อ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เนื่องจากคุณแม่มีฝีมือตัดเย็บสบงจีวรได้อย่างปราณีต และคุณพ่อต้องขึ้นๆ ล่องระหว่างกรุงเทพ ฯ มีนบุรี คุณแม่จึงช่วยคุณพ่อประกอบการค้าสังฆภัณฑ์ อยู่ตำบลเสาชิงช้า ถนนบำรุงเมือง จังหวัดพระนคร

คุณแม่กับคุณพ่อไม่มีบุตรด้วยกันเลย ดังนั้นคุณพ่อจึงส่งพวกเราซึ่งเกิดจากคุณแม่หรีด เมื่อมีอายุพอจะเข้ารับการศึกษาได้

มาให้อยู่ในความดูแลของคุณแม่ที่กรุงเทพ ฯ ท่านก็รักใคร่เอาใจใส่พวกเราประดุจมารดาบังเกิดเกล้า จนสำเร็จการศึกษาชั้นสูงบ้าง ชั้นมัธยมบ้าง ได้เข้ารับราชการบ้าง กลับไปอยู่กับคุณพ่อบ้าง ตามความรู้ความสามารถ รวมความว่าตลอดชีวิตของการศึกษาจนครองเรือนของพวกเราแต่ละคน คุณแม่ได้ให้ความอุป-การะเลี้ยงดูด้วยความห่วงใยในสวัสดิภาพ และความเจริญก้าว-หน้ามาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน ดังรายนามต่อไปนี้

๑. พล. ร. จ. ยงยุทธ อาชวาคม

๒. นายปรีชา อาชวาคม

๓. พ.อ. จำเริญ อาชวาคม

๔. นางประไพ จันทรางศุ

๕, น.ท. สำเภา อาชวาคม

นอกจากนั้นคุณแม่ยังรับอุปการะพวกหลาน ๆ และบุตรของเพื่อนฝูงของคุณพ่อฝากฝั่งไว้อีกหลายคน ต่างก็มีหลักฐานไปทั้งสิ้น

ตามปรกติคุณแม่เป็นคนมีอัธยาศัยใจคอโอบอ้อมอารี เป็นที่รักใคร่ชอบพอของบุตรธิดาญาติพี่น้องทั่วทุกคน คุณแม่ทำตัววางตนสมเป็นผู้ใหญ่เสมอต้นเสมอปลาย ชีวิตของคุณแม่จึงอยู่อย่างปราศจากศัตรู แวดล้อมด้วยลูกหลาน มีความสุขตลอดชีวิต

ตอนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ การค้าก็ชบเซาลง ประกอบทั้งคุณแม่ก็มีอายุมากแล้วจึงได้เลิกกิจการค้า ไปใช้ชีวิตในมุมสงบอยู่กับ นาวาโท สำเภา อาชวาคม ที่บ้านวงเวียนใหญ่ ธนบุรี จวบจนบั้นปลายของชีวิต ท่านได้ล้มเจ็บด้วยโรคชรา พวกลูก ๆ ก็พยายามรักษาอย่างสุดความสามารถ ที่การแพทย์แผนปัจจุบันจะอำนวยให้ แต่ก็หายับยั้งความตายของคุณแม่ได้ไม่

เวลา ๑๖.๓๕ น. วันที่ ๑๐ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ชีพจรและลมหายใจช่วงสุดท้ายของคุณแม่ก็หยุดลง วิญญาณของคุณแม่ได้จากร่างไปอย่างสงบ ยังความวิปโยคโศกเศร้าให้แก่บรรดาลูกหลานที่นั่งแวดล้อมดูอาการของคุณแม่ ด้วยหยาดน้ำตาหลั่งไหลนองหน้า ดวงใจเต็มตื้นด้วยความสุดแสนอาลัย ตั้งแต่นี้ลูก ๆ คงไม่มีวันได้เห็นหน้าของคุณแม่อีกแล้ว ลูกขอให้วิญญาณของคุณแม่จงไปสู่สุคติภพด้วยความสุขเถิด

คำนวณอายุของคุณแม่ได้ ๘๗ ปี

—คำไว้อาลัย—

นับเป็นวาระแรกและวาระสุดท้ายแห่งการจากไปอย่างไม่มีวันกลับของคุณย่าที่น่ารักของหลาน ๆ ครั้งหนึ่งคุณย่าเคยจากพวกเราไปอยู่กับคุณป้า แต่แล้วคุณย่าก็ต้องกลับมาอยู่กับพวกหลาน ๆ เพราะคุณย่ารักและคิดถึงพวกเรามาก ทุกวันก่อนพวกหลาน ๆ กลับจากโรงเรียน คุณย่าจะต้องหาอาหารหวาน—คาวมาเตรียมไว้สำหรับหลาน ๆ ทุกคน เมื่อพวกหลาน ๆ กลับมาถึงคุณย่าก็ยิ้มแย้มแจ่มใสออกมารับพวกหลาน ๆ แล้วก็บอกอาหารที่ท่านเตรียมไว้ให้พวกเราทุกคน คุณย่าเป็นคนใจดีมากมีเมตตาและรักพวกหลานทุกคน คุณความดีอันนี้พวกหลาน ๆ ระลึกถึงอยู่เสมอ ต่อมาคุณย่าก็เริ่มล้มป่วยลง อาการระยะแรกก็ดีขึ้น หลังจากได้รับการรักษาพยาบาล เนื่องจากความชราภาพของคุณย่าจึงทำให้คุณย่าต้องป่วยลงอีกครั้ง หลังจากที่เกิดเป็นลมขึ้น และไม่รับทานอาหาร อาการของคุณย่าทรุดหนักลง และในที่สุดคุณย่าก็จากพวกเราไปอย่างสงบ เมื่อวันเสาร์ที่ ๑๐ ธันวาคม ๒๕๐๙ เวลา ๑๖.๓๕ น. ซึ่งครั้งนี้นับเป็นการจากไปอย่างไม่มี

วันกลับของคุณย่าอันเป็นที่รักของหลานทุก ๆ คน ขอให้อำนาจคุณความดี ซึ่งคุณย่าได้สร้างไว้ ตลอดจนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลกจงช่วยบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณย่าที่รักจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

หลาน ๆ

ความกตัญญู

△

อันความกตัญญูกตเวทีของชาวไทยเรานั้น ถือเป็นประเพณีมีมาตั้งแต่โบราณกาล เราจะพบได้จากหลักศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช เมืองสุโขทัย ดังที่ข้าพเจ้าจะได้อัญเชิญคำจารึกเป็นลายสือไทย ที่ท่านผู้ชำนาญในทางโบราณคดี ได้พยายามอ่านจนได้ใจความ ข้าพเจ้าขอคัดตอนหนึ่งว่า

เมื่อชั่วพ่อกู กูบำเรอต่อพ่อกู
กูได้ตัวเนื้อตัวปลา กูเอามาแก่พ่อกู
กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกิน
อร่อยดี กูเอามาแก่พ่อกู กูไปตีหนัง
วังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไป
ท่บ้านท่เมือง ได้ช้างได้งวง ได้ปั่ว
ได้นาง ได้เงินได้ทอง กูเอามาเวน
แก่พ่อกู พ่อกูตายยังพี่กู กูพร่ำบำเรอ
แก่พี่กู ดังบำเรอแก่พ่อกู พี่กูตายจึง
ได้เมืองแก่กูทั้งกลม

นี่ก็เป็นหลักฐานที่จะชี้ให้เห็นว่า ประเพณีไทยถือความกตัญญูเป็นหลักใหญ่ในสมัยโบราณ คล้ายจะเป็นมรดกตกทอดเก่าแก่มาก่อน สมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราชกรุงสุโขทัย เมื่อมาถึงในยุคปัจจุบันนี้ รู้สึกว่าประเพณีศีลธรรมอันดีของชาวไทยได้เสื่อมทรามลง ดังจะได้เห็นได้รู้จากข่าวสาร ทั้งในหนังสือพิมพ์ประจำวันและข่าวกระจายเสียงวิทยุอยู่เป็นประจำ เป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจอย่างที่เรา ๆ ท่าน ๆ ได้รู้กันแล้ว และก็พูมใจที่เราสามารถรักษาประเพณีนี้ตลอดมาถึงรัชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ถือความกตัญญูรู้คุณบิดามารดาปู่ย่าตายายและครูบาอาจารย์ทั้งผู้มีพระคุณทั้งหลาย เป็นหลักสำคัญควรปฏิบัติ

แต่บัดนี้ประเพณีอันดีงามของชาติไทยกำลังจะหมดความหมายลงทุกที ฝ่ายผู้เฒ่าผู้แก่ที่เกิดในรัชกาลที่ ๕ ต่างก็มีความรู้สึกเศร้าใจ บางท่านก็พูดว่า

"ถ้าหากว่าต่อไปผู้คนขาดศีลธรรม ขาดความกตัญญูรู้คุณบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้มีพระคุณทั้งหลายมากขึ้นกว่านี้ บ้านเมืองก็จะเกิดมิคสัญญี ความเดือดร้อนจะเกิดขึ้นทุกหย่อมหญ้า เพราะคนชั่วมากกว่าคนดี ถ้าคนเราได้ละทิ้งประเพณีที่ดีงามมาแต่ยุคโบราณ บ้านก็จะไม่เป็นบ้าน เมืองก็จะไม่เป็น

เมือง ข้าพเจ้าเคยอ่านพบหลักฐานชาวต่างประเทศบันทึกไว้ต่อจากหลักศิลาจารึกยุคพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ก็ได้หลักฐานในยุคสมัยแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้มีจดหมายเหตุบันทึกของเอกอัคราชทูตพิเศษของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินประเทศฝรั่งเศสสมัยนั้น ท่านเอกอัครราชทูตพร้อมคณะได้เดินทางมาเจริญพระราชไมตรีในพระนครศรีอยุธยา ท่านผู้นั้นคือ มองสิเออร์ เดอ ลา ลูแบร์ ท่านได้บันทึกในจดหมายเหตุในปี พ.ศ. ๒๒๓๑ บรรยายถึงเรื่องราวของคนไทยในสมัยนั้นอย่างชัดเจน มีเหตุผลแน่นอนกว่าฝรั่งอื่น ๆ ที่เคยเขียนมาก่อน ข้าพเจ้าขอคัดมาเล่าสู่กันฟังคงจะเกิดประโยชน์บ้าง เพื่อจะได้มีโอกาสพิจารณาศึกษานิสัยของคนไทยในครั้งสมัยโบราณ ในความเห็นของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในกรุงสยามได้กล่าวชมเชยไว้ว่า

กรุงศรีอยุธยาประเทศสยามนั้น ชาวไทยมีนิสัยใจคอความประพฤติในความรู้สึกว่า บุตรมีความรักใคร่เคารพอยู่ในโอวาทของบิดามารดา เป็นคนว่านอนสอนง่าย เชื่อถ้อยฟังคำที่บิดามารดาสั่งสอน ส่วนบิดามารดาก็วางตนอยู่ในศีลธรรม มีน้ำใจดีมีความเมตตากรุณาให้ความเอ็นดูอ่อนโยนต่อบุตร ไม่ข่มขู่บังคับบุตรจนเกินไป วางตนให้เป็นที่รักใคร่นับถือ ทำตนเป็น

ที่พึ่งของบุตร จะกล่าวถ้อยคำอันใดก็ล้วนมีเหตุผลทางศีลธรรม ฉนั้นโอวาทของบิดามารดาทั่วไปของชาวไทยจึงมีอานุภาพเป็นคำปกาศิตที่บุตรจะต้องปฏิบัติ เพราะเป็นการฝึกตนให้เป็นคนดี บิดามีอำนาจปกครองรับผิดชอบในครอบครัว หากบุตรไปก่อเหตุร้ายคือมีคดีอาญาใด ๆ เกิดขึ้นในแผ่นดินแล้ว ถ้าบุตรหลบหนีไปตามจับไม่ได้ บิดามารดาก็จะร่วมรับโทษถูกเฆี่ยนโบยและถูกจองจำ จนกว่าบุตรจะเข้ามามอบตัวรับโทษเพื่อถ่ายแทนบิดา ส่วนบุตรเมื่อหลบหนีพ้นไปแล้ว เมื่อได้ทราบว่าบิดามารดาต้องรับโทษแทนตัว ก็มีจิตใจสงสารไม่สามารถจะหลบหลีกต่อไปด้วยความรักใคร่เคารพกตัญญู ก็หวนกลับมามอบตัว แม้จะถูกโบยถูกฆ่าก็ยอมรับชตากรรมให้ทางการพิจารณาโทษของตนต่อไป

ท่านลาลูแบร์ คงจะซาบซึ้งถึงชีวิตคนไทยในสมัยนั้นที่บุตรมีความกตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดา จึงได้เขียนยกย่องไว้อย่างจับใจว่า แม้บุตรจะมีโอกาสที่จะหนีเอาตัวรอดไปได้ เพราะเกรงกลัวโทษที่จะต้องได้รับ แต่บุตรก็ไม่ยอมเห็นแก่ตัวทำเช่นนั้นและไม่มีบุตรคนใด ที่จะยอมปล่อยให้บิดามารดาตกเป็นนักโทษถูกจองจำแทนตน แม้จะเกรงกลัวในโทษที่ตนจะได้รับก็ตาม แต่ความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณสูงเหนือกว่าชีวิต จึงเป็นที่น่ายกย่องสรรเสริญ

พูดถึงในด้านการอบรมซึ่งบิดามารดามีต่อบุตร ท่านเอกอัครราชทูต ลาลูแบร์ สังเกตเห็นจึงได้กล่าวไว้ว่า

คนไทยตั้งใจอบรมฝึกฝนให้บุตรประพฤติตนอยู่ในที่ชอบ ให้ได้การศึกษาเล่าเรียน มีอัธยาศัยดีงาม มีความสงบเสงี่ยมเจียมตน พอใจที่จะสงบปากสงบเสียงจะไม่กล่าวถ้อยคำอันใดที่เป็นการก้าวร้าวให้เป็นที่กระทบกระเทือนจิตใจของผู้อื่น และไม่เป็นที่พอใจของผู้ฟังสำหรับแขกเมืองหรือชาวต่างประเทศ คนไทยมักจะปริปากพูดน้อย จะไม่ยอมพูดอะไรออกมาโดยไม่ได้คิดเสียก่อน และจะไม่ยอมพูดในสิ่งที่ไม่จำเป็น ฉนั้นคำพูดของคนไทยจึงอ่อนหวาน เป็นที่เชื่อถือได้ว่ามีสัจจะเพราะพูดออกมาด้วยน้ำใสใจจริง

คนไทยมีภาษาที่จะใช้แสดงความเคารพยกย่องให้เกียรติเป็นคำผิดแผกกว่าคำธรรมดาสามัญ สำหรับผู้น้อยพูดกับผู้ใหญ่ดีกว่าภาษาฝรั่งเศส เป็นคำที่ใช้กับเจ้านาย และขุนนางผู้ใหญ่และคณะชาวฝรั่งเศสที่มาในนามของราชทูตก็ได้รับเกียรติ ได้รับคำยกย่องอย่างสูง

เมื่อพูดถึงการศึกษาเล่าเรียนในสมัยกรุงศรีอยุธยา ครั้งรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ท่านลาลูแบร์ได้กล่าวไว้ว่า การเล่าเรียนศึกษาวิชาในครั้งนั้นพระภิกษุสงฆ์ทำหน้าที่

เป็นครูสอนทั้งอ่านและเขียน ทั้งได้อบรมสั่งสอนให้เป็นผู้อยู่ในศีลธรรม สอนให้รู้หลักทางพระพุทธศาสนาตลอดจนพุทธ-ประวัติ ยังสอนภาษาบาลีตลอดจนกฎหมายทางบ้านเมือง ตาม-ธรรมดาพระภิกษุสงฆ์ต้องอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เป็นเวลานานปี ได้ศึกษาเล่าเรียน มีความรู้ลึกซึ้ง เชี่ยวชาญทั้งทางโลกและทางธรรม ฉะนั้นคนไทยจึงนิยมส่งบุตรเข้าวัดเพื่อรับการศึกษาหาวิชาความรู้ต่าง ๆ จากพระภิกษุสงฆ์ผู้เป็นอาจารย์ บางคนก็ให้บุตรหลานของตนเข้าบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อศึกษาด้านศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนาหาความรู้ต่อไป

นี่ก็เป็นหลักฐานแสดงว่า คนไทยเราได้ยึดถือความกตัญญูกตเวทีเป็นหลัก นับแต่สมัยดึกดำบรรพ์ตลอดมา จึงมีความอยู่ดีกินดี บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ มีทรัพย์ในดินสินในน้ำ เป็นเมืองแห่งพระบวรพุทธศาสนาเป็นหลักแห่งความจริง ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติธรรมได้เห็นทันตา และตลอดมาจนรัชสมัยแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้มีหลักฐานของนักการทูตชาวอังกฤษผู้หนึ่งมีนามว่าดอกเตอร์ ยอห์น ครอเฟิด ท่านผู้นี้ได้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้พบได้เห็นอย่างสนใจของเมืองไทย ในรัชสมัยแผ่นดินของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตน-โกสินทร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๖๔ ท่านด็อกเตอร์ ยอห์น ครอเฟิด

ได้รับคำสั่งจากท่านผู้สำเร็จราชการแห่งอินเดียของอังกฤษในสมัยนั้น ให้เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงสยามได้กล่าวไว้ว่า

คนไทยในประเทศสยาม มีขนบธรรมเนียมประเพณีและอารยธรรมสูงสุดในบรรดาชาวชาติต่าง ๆ ในเอเซียแถบร้อน ซึ่งตั้งอยู่ระหว่างประเทศอินเดียและประเทศจีน นี่เป็นหลักฐานพอที่จะเชื่อได้ว่า การบันทึกในสายตาของชาวต่างประเทศชั้นปัญญาชนในยุคนั้น ทำให้มองเห็นวัฒธรรมของไทยสูงเด่น เป็นที่ยกย่องของผู้ที่รู้เห็นของชาวต่างประเทศ ที่ได้คบค้ากับชาวไทยทั่วไปในสมัยโบราณ

บัดนี้มาถึงยุคปัจจุบันซึ่งโลกกำลังปั่นป่วน เพราะชาวโลกกำลังเสื่อมโทรมแห่งศีลธรรม มีจิตใจเหี้ยมโหดดุร้าย ต่างก็คอยแย่งชิงอำนาจเห็นแก่ตัว โลกกำลังต้องการสันติภาพ แต่ความสงบสุขสันติภาพจะมีได้ ก็จะต้องให้ชาวโลกเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน และย่อมจะต้องอาศัยศีลธรรม มีความเมตตาปราณีเป็นข้อใหญ่ ถ้าจิตใจมนุษย์ยังโลภหลง คอยเอารัดเอาเปรียบไม่มีสัจจะ มีแต่ความหลอกลวง สัญญาใดก็ไม่เกิดผลตราบใด ตราบนั้นโลกก็จะอยู่ไม่เป็นสุข เรื่องเล็กน้อยก็จะกลายเป็นเรื่องใหญ่โตหากต่างให้ความเห็นอกเห็นใจ มีศีลธรรมรักษาสัจจสัญญา เรื่อง

ใหญ่ก็จะกลายเป็นเรื่องเล็ก เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น แต่ในปัจจุบันนี้ศีลธรรมและประเพณีก็ยังไม่สุดสิ้น วัฒนธรรมและประเพณีเก่าแก่หาได้สุดสิ้นไปไม่ ยังมีผู้ยึดถือไว้ฝึกฝนอบรมกุลบุตรให้ปฏิบัติได้ผลตลอดมา ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องความกตัญญูนี้ก็เพราะว่า

วันหนึ่งเพื่อนที่รักใคร่นับถือกับข้าพเจ้ามาเก่าแก่แต่วัยรุ่นได้มาหา เราไม่ได้พบกันเป็นเวลาช้านาน แม้เราจะอยู่ในพระนครด้วยกัน เพราะต่างคนก็มีภาระกิจที่จะต้องรับผิดชอบไม่เหมือนเมื่อครั้งวัยหนุ่มไม่มีภาระกิจที่จะต้องกังวล เราได้แต่ท่องเที่ยวขึ้นเหนือล่องใต้หัวหกก้นขวิด เพราะห่วงภาระยังไม่เกิดขึ้น เรายังมีตำแหน่งต่ำ ๆ ในทางญาติเป็นเพียงลูกหลานน้องและพี่น้าอาว์อย่างสูง แต่ต่อมาเราก็ได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเป็นพ่อเป็นลุง ซึ่งเป็นตำแหน่งภาระที่หนักเบาตามจำนวนสายโลหิตซึ่งเป็นพลเมือง อยู่ในความรับผิดชอบของเราและในปัจจุบันนี้เราได้รับตำแหน่งสูงขึ้นเป็นตาเป็นปู่ ซึ่งแม้ว่าเราไม่อยากจะรับมันหมายถึงความชราเป็นไม้ที่ใกล้ฝั่ง แต่ธรรมชาติก็ยัดเยียดให้เรารับจนได้ นี่แหละทำให้เราเหินห่างกันไปนาน ๆ จึงจะได้พบกันสักครั้งเพราะเราต่างมีอาชีพไปคนละทาง

วันนั้นเพื่อนได้สนทนากันในเรื่องความกตัญญูของคนในยุคปัจจุบัน จึงได้ทราบว่าเพื่อนเคยไปอเมริกา และการไปอเมริกาคราวนั้น ก็ถือโอกาสไปในงานรับปริญญาของบุตรชาย และไปแสดงความขอบคุณพวกครูบาอาจารย์ที่ลูกได้จดหมายยกย่องมาว่าได้ให้ความกรุณาช่วยเหลือทุกสิ่งทุกอย่างจนได้เรียนจบ ข้าพเจ้าฟังแล้วก็พลอยปลื้มใจ บางครั้งเพื่อนเล่าถึงเหตุการณ์ของบุตรชายเมื่ออยู่ในอเมริกาให้ฟัง ทำให้ข้าพเจ้าตื่นตันใจไปด้วย ฉะนั้นจึงคิดว่าความกตัญญูนั้นผู้ใดยึดถือไว้ได้ ย่อมจะเป็นศิริมงคลแก่ตนเอง และเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของผู้อื่น เช่นเรื่องบุตรของเพื่อนเป็นต้น

เพื่อนได้เล่าว่า "ก่อนที่ผมจะส่งบุตรไปศึกษาต่อต่าง-ประเทศนั้น ผมได้อบรมสั่งสอนถึงความประพฤติในสิ่งใดควรไม่ควร สอนให้มีความกตัญญูกตเวที ให้รู้บุญคุณต่อผู้มีพระคุณให้เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ นี่เป็นหลักสำคัญที่ประเพณีอันดีงามของเราชาวไทย ผมเองก็ได้รับการอบรมจากพ่อแม่มาเหมือนกันจึงสอนลูกอย่าได้ทิ้งหลักอันนี้ ขอให้นึกว่าเราเพียงแต่ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ มิใช่จะไปเอาอย่างประเพณีของเขามาด้วย เพราะโลกได้ยกย่องนับถือว่าวิชาความรู้ทางโลกทางวิทยาศาสตร์ของเขาเจริญก้าวหน้ามาก เป็นที่รู้กันทั่วไป แต่ประเพณีของเราสคน

ให้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณนั้น มีศีลธรรมซื่อสัตย์สุจริต เป็นที่ยกย่องนับถือของชาวต่างชาติแต่ครั้งโบราณมาแล้ว บุตรชายของผมคนโต ได้ศึกษาสำเร็จได้ปริญญาโท และเข้ารับราชการชั้นเอกในปัจจุบันนี้ คนที่สองได้ทำวิทยานิพนธ์ได้รับการยกย่องในหนังสือพิมพ์ทางอเมริกา และบุตรชายคนเล็กได้จากกรุงเทพฯ ไปเรียนต่อที่อเมริกา เมื่อปี ๑๙๕๙ เมื่อไปถึงก็เข้าศึกษาที่ COFFEYVILLE COLLEGE, KANSAS, U.S.A. เป็นครั้งแรก และไปหาบ้านเช่า ก็ไปได้บ้านของผู้เฒ่าสองสามีภรรยา จึงได้ตกลงเช่าห้องอยู่ตลอดมา ท่านผู้เฒ่าทั้งสองนี้ ฝ่ายสามีเป็นช่างไม้รับซ่อมแซมสิ่งเล็ก ๆ น้อยๆ เท่าที่คนอายุมากจะทำได้ ส่วนรายได้ก็พอเลี้ยงชีพ โดยไม่ฝืดเคืองนัก ต่อมาชายชราผู้เป็นสามีก็ถึงแก่กรรมลง บุตรของผมก็ช่วยเหลือทุกอย่างในงานศพ เท่าที่พอจะช่วยทำได้

ในงานศพของชายผู้เป็นสามี จึงรู้ว่าหญิงชรานั้นมีบุตรหลายคน เพราะได้มีพวกบุตรหลานทั้งชายหญิงจากรัฐต่าง ๆ มาในงานฝังศพตามประเพณีครั้งนี้พร้อมหน้ากัน บุตรของสามีภรรยาชราคู่นี้ ต่างก็เติบโตมีครอบครัวแยกย้ายกันไป มีหลักฐานในการงานอาชีพต่างๆ กัน บ้างก็เป็นอาจารย์สอนในมหาวิทยาลัย บุตรทั้งชายหญิงต่างก็มีรถยนต์ส่วนตัวด้วยกันทุกคน เมื่อมาใน-

งานฝังศพผู้เป็นบิดาเสร็จแล้ว พวกลูก ๆ ต่างก็พากันแยกย้ายกลับไปที่อยู่ของตน มิได้เหลียวแลสนใจหญิงชราผู้เป็นมารดาว่าความเป็นอยู่จะเป็นอย่างไร คล้ายกับเป็นคนอื่นที่ไร้ญาติขาดมิตรไม่ใช่มารดากับบุตร ปล่อยให้หญิงชราผู้เป็นแม่ ได้รับความเศร้าโศกเสียใจว้าเหว่อยู่แต่ผู้เดียว แต่ก็ได้อาศัยนักเรียนไทยบุตรชายของผมผู้อยู่ใกล้ชิด เป็นผู้คอยช่วยเหลือปลอบโยนให้คลายความเศร้าโศกระลึกถึงสามีที่ตายจากไป และช่วยให้ความว้าเหว่น้อยลง บุตรของผมได้ปฏิบัติแม่เฒ่าผู้นี้คล้ายกับแกเป็นญาติผู้ใหญ่อันสนิทของเรา ให้ความเคารพนับถือ ให้ความเห็น-อกเห็นใจ ทำให้แกเกิดความรักใคร่ เห็นความดีที่บุตรของผมเอาใจใส่ปฏิบัติช่วยทุกอย่างที่จะช่วยได้ จึงทำให้แกคลายความเศร้าโศกลงได้ แกจึงรักใคร่ยิ่งกว่าบุตรของแก ในความรู้สึกปัจจุบันเวลานั้น

การที่ต้องเสียสามีของหญิงชรา ทำให้รายได้ในการครองชีพผิดลง แม้จะมีรายได้จากรัฐบาลให้การสงเคราะห์คนชราก็ไม่มากนัก มิได้ทำให้อยู่ดีกินดี ฉะนั้นนอกจากความว้าเหว่แล้ว การเงินอยู่ในขั้นไม่เพียงพอ ที่สุดต่อมาหญิงชราก็ได้ขายบ้านที่เป็นสมบัติชิ้นเดียว นำเงินไปฝากประจำในธนาคาร เพื่อ

หวังดอกเบี้ยเลี้ยงชีพต่อไป แล้วมาเช่าบ้านอยู่อีกแห่งหนึ่ง และบุตรชายของผมก็ได้มาเช่ารวมอยู่ด้วย อย่างใกล้ชิดกับหญิงชรา เพราะสงสารว่าแกอยู่อย่างโดดเดี่ยว จึงคอยเอาใจใส่ดูแลคอยปลอมโยนให้แกมีชีวิตแช่มชื่นขึ้น แม้แต่จะขายบ้านแล้วได้นำเงินไปฝากธนาคาร หวังดอกเบี้ยก็ยังไม่พอการใช้จ่าย ความสนิทสนมหญิงชรากับบุตรของผม ซึ่งเป็นนักเรียนไทยนั้น ทำให้แกมีชีวิตสดชื่นขึ้นบ้าง ที่มีคนเอาใจใส่ช่วยเหลือดูแลอย่างใกล้ชิด ไม่ต้องขอร้องและไม่หวังสิ่งใดตอบแทน หญิงชราซาบซึ้งถึงความดีของบุตรชายผมผู้นี้ตลอดมา บางครั้งหญิงชราคิดถึงพวกลูก ๆ หลาน ๆ อยากจะพบอยากจะเห็น จึงได้เขียนจดหมายไปถึง ขอให้พาลูกหลาน ๆ ไปหาแกบ้าง เพราะแกว้าเหว่แต่ก็ได้รับคำตอบจากพวกลูกว่าเสียเวลาเพราะทางไกล ถ้าคิดถึงหลานจริง ๆ ก็ให้หญิงชราผู้แม่ขึ้นรถประจำทางไปหา วันหนึ่งหญิงชราได้ปรารภขึ้นกับบุตรชายของผมว่า เงินที่ได้จากการสงเคราะห์คนชราและเงินที่ขายบ้านฝากไว้ในธนาคารประจำ เพื่อให้ได้ดอกเบี้ยมาใช้จ่ายก็ดี แต่ยังไม่พอกับค่าครองชีพประจำเดือน จะขอเงินพวกลูก ๆ ก็เกรงจะผิดหวัง จะขายหน้า

บุตรชายผมจึงบอกว่า "ตามประเพณีของไทยเรานั้นบุตรจะต้องเลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อเวลาแก่เฒ่าเป็นการตอบแทนเท่

บิดามารดาเลี้ยงบุตรมา และให้การศึกษา ถ้าบุตรมีฐานะดี ก็จะนำบิดามารดาไปอยู่ร่วมบ้านให้ความสุขสบาย ฉะนั้นการที่จะออกปากกับบุตรนั้น ไม่เป็นสิ่งที่ควรละอาย บิดาผมเคยเลี้ยงดูคุณปู่คุณย่า ให้มีความสุขมาแล้ว และก็ได้สั่งสอนให้ลูก ๆ ปฏิบัติตาม แม้ผมจะมาศึกษาอยู่ในอเมริกาแล้ว บิดาผมก็ยังตักเตือนมาทางจดหมาย ให้รักษาศีลธรรมและประเพณีไว้เสมอ"

หญิงชราพูดขึ้นว่า "ทำไมประเพณีที่บ้านเมืองของเธอถึงได้มีวัฒนธรรมดีเช่นนี้ ทำไมฉันจะได้รู้จักกับบิดามารดาของเธอที่ได้อบรมสั่งสอนเธอได้ดี เหมือนประเจ้าส่งเธอมาให้เป็นลูกฉันเมื่อยามชรา เมื่อลูกอันแท้จริงของฉันเขาต่างไม่สนใจ ฉันอยากจะจดหมายไปขอบใจบิดาของเธอ ซึ่งทำให้ฉันมีลูกที่ดียิ่งสุภาพเรียบร้อยเป็นคนไทย ฉันรักเธอมากและซาบซึ้งถึงคุณความดี คิดว่าเธอเป็นลูกรักของฉันตลอดไป ทำไมประเพณีของเธอผิดประเพณีของเรา จะเล่าให้ฟังได้ไหม"

บุตรชายของผมได้บอกว่า "ขนบธรรมเนียมประเพณีของเราชาวไทยมีมาแต่โบราณกาลแล้วว่า ให้บุตรมีความเคารพบิดามารดา มีความกตัญญูกตเวทีให้ความเคารพนับถือผู้สูงอายุเหมือนญาติสนิท เมื่อจะทำสิ่งใดพอที่จะช่วยเหลือได้ก็ช่วยเหลือ

ด้วยความเคารพ และเต็มใจ ไม่มีความรังเกียจ นี่ถ้าเป็นเมือง ไทย พวกบุตรจะต้องมีหน้าที่คอยดูแลเลี้ยงดูบิดามารดา เมื่อวัย ชราให้มีความสุข ไม่ให้ได้รับความเดือดร้อนใด ๆ ไม่ให้บิดา มารดาในวัยชราต้องว้าเหว่ จะแวดล้อมไปด้วยบุตรหลาน จะ คอยระวังไม่ทำอะไรให้เป็นที่กระทบกระเทือนจิตใจ เราถือว่า บิดามารดาเป็นพระเจ้าของลูก ๆ"

เมื่อหญิงชราได้ฟังเช่นนั้น ก็ร้องไห้พลางพูดว่า "ประ เพณีของเราไม่สนใจกับคนแก่ เขาปล่อยไว้ให้อยู่ตามยถากรรม ตามลำพัง"

บุตรของผมก็มีความสงสารขอร้องให้หญิงชราเร่งมี จดหมายไปบอกพวกลูกให้มาพร้อมหน้ากันที่บ้านแก บอกว่ามี เรื่องสำคัญจะปรึกษาหารือด้วย ถ้าพวกลูก ๆ มาถึงก็ขอให้แกชี้แจง เหตุผลให้ลูก ๆ ช่วยเหลือ หญิงชรานั้นแรกๆ ก็ไม่ค่อยจะกล้าเขียน จดหมายไปนัดพวกลูก ๆ เพราะเกรงพวกลูกๆ จะปฏิเสธก็จะได้อาย แต่ก็ทนคำวิงวอนและรับรองจากบุตรชายของผมว่า คนอเมริกัน กับคนไทยก็มีจิตใจคล้ายกันที่มีจิตเมตตากรุณา หากขนบธรรม เนียมประเพณีที่ปฏิบัติมานั้น ผิดแผกแตกต่างกัน แต่ก็จะปรับปรุง ให้เข้ากันได้ในทางที่ดีงาม คิดว่าบุตรชายหญิงของแกผู้มีความรู้ คงจะพิจารณาเหตุผล แล้วก็คงจะเห็นดีเห็นงามด้วย

เมื่อหญิงชราได้ฟัง และทนคำอ้อนวอนรบเร้าบุตรชายของผมไม่ไหว ทั้งแกก็มีความเกรงใจรักใคร่เหมือนบุตรในใส้ จึงจำต้องเขียนจดหมายไปบอกพวกลูกหลานตามคำขอร้อง ครั้นถึงวันกำหนดนัดพวกลูก ๆ ชายหญิงก็มากันพร้อมหน้าตามเวลานัดไว้ เมื่อบุตรมาพร้อมหน้ากันแล้ว หญิงชราก็พูดขึ้นว่า

"การที่แม่เรียกมาพร้อมหน้ากันนี้เป็นความคิดของนักเรียนไทยซึ่งได้ปฏิบัติแม่ คอยปลอบโยนแม่ให้หายจากความว้าเหว่ และได้เล่าถึงประเพณีของคนไทย บุตรจะต้องรับเลี้ยงดูบิดามารดาเมื่อยามชรา ไม่ให้ได้รับความอนาทรร้อนใจในบั้นปลายของชีวิต แม้เขาจะเป็นคนละชาติกับเรา แต่เขาก็ปฏิบัติแม่และช่วยเหลือทุกอย่าง เท่าที่เขาจะช่วยได้ มิได้มีความรังเกียจ เมื่อเขาเห็นว่าแม่มีรายได้เล็กน้อย ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ก็ขอร้องให้แม่มีจดหมายเรียกร้องไปให้พวกลูก ๆ มาพร้อมหน้ากัน เพื่อจะได้หาทางที่จะช่วยเหลือ ให้แม่พ้นจากความยากลำบาก เพราะแม่อายุมากแล้ว จะอยู่รบกวนพวกลูกๆ ไปอีกไม่นานก็จะจากไป แม่เองก็เกรงใจพวกลูก ๆ ไม่อยากจะรบกวน ไม่กล้าจะจดหมายไปบอก แต่นักเรียนไทยผู้นี้ได้รบเร้าให้แม่จดหมายไปบอก ทั้งเขาบอกว่าเขารู้จิตใจคนอเมริกันดีว่า เป็นคนมีเหตุผลและศีลธรรมนิสัยคล้ายคนไทย ฉะนั้นแม่จึงกล้าเขียนไปบอกลูก

ให้มานี่แหละเป็นต้นเหตุ ขอให้ลูก ๆ พิจารณาหาทางให้แม่ได้รับความสบายใจในบั้นปลาย เพื่อให้แม่มีชีวิตอยู่ต่อไปได้โดยไม่ยากแค้นเท่านั้นก็พอใจแล้ว"

พวกลูก ๆ ได้ฟังแม่กล่าวเช่นนั้น ก็มองดูตากัน แล้วก็ขอประชุมตกลง ขอความเห็นกันก่อนว่าควรจะทำอย่างไรดี เมื่อพวกลูก ๆ ของหญิงชราได้ขอความเห็นจากพวกพี่ ๆ น้อง ๆ ต่างก็ลงความเห็นว่า คนชาติอื่นมีประเพณี คุณธรรม ได้มาช่วยเหลือมารดาทุกอย่างทุกทาง เพื่อให้คนแก่รู้สึกมีชีวิตจิตใจสดใส ซึ่งพวกเราผู้เป็นลูก ๆ ต่างก็ทอดทิ้งมิได้มาดูแลความทุกข์สุขแกเลย ฉะนั้นต่อไปนี้ขอให้แบ่งหน้าที่ผลัดกันมาเยี่ยมเยียนแกเดือนละครั้ง ส่วนการที่จะช่วยค่าครองชีพนั้น ต่างคนต่างตกลงสมัครใจจะออกค่าเลี้ยงดู บางคนที่มีฐานะดีก็ออกเงินเดือนละ ๓๐ ดอลล่าร์ และบางคนก็ออกให้เดือนละ ๒๐ ดอลล่าร์ เมื่อรวบรวมแล้วหญิงชราก็ได้เงินเดือนจากลูก ๆ อีกประมาณเกือบสองร้อยดอลล่าร์ต่อเดือน เมื่อได้บวกกับดอกเบี้ยที่ได้จากทางธนาคารและเงินสงเคราะห์คนชรา ก็เกือบสามร้อยดอลล่าร์แล้ว

เมื่อพวกลูก ๆ ได้ตกลงกันเป็นที่เรียบร้อยและบอกให้แกทราบ หญิงชราดีใจจนน้ำตาไหล เพราะแกมองเห็นอนาคตที่จะ

พ้นความทุกข์ยากลำบาก เที่ยวกอดพวกบุตรสาวบุตรชาย แสดงความขอบใจตื่นเต้นและมีความยินดี ต่อจากนั้นหญิงชราก็ไม่ว้าเหว่ เพราะพวกลูกหลานผลัดกันมาเยี่ยมเยียนดูแล ทั้งการเงินก็มิได้ขัดสนเหมือนแต่ก่อน บั้นปลายชีวิตก็คล้ายกับชาวไทยผู้หนึ่งไม่แห้งแล้ง มีความสดชื่นกว่าแต่ก่อนมาก นับว่านักเรียนไทยได้ทำประโยชน์แก่ตัวแกอย่างดียิ่ง

ต่อมาเมื่อปี ๑๙๖๔ บุตรชายของผมก็ได้ทำปริญญาสำเร็จในวิชา BUSINESS ADMINISTRATION, B.SC บุตรชายได้จดหมายแจ้งมาถึงผมว่าพวกครูบาอาจารย์ต่างชื่นชมยินดีที่ได้ทราบข่าวที่แกได้ทำให้หญิงชรา ได้พ้นจากความทุกข์ยากลำบากอย่างหญิงชราทั่ว ๆ ไปในอเมริกามากลายเป็นหญิงชราที่มีบุตรหลานเอาใจใส่ และทุกคนช่วยค่าเลี้ยงชีพนอกจากเงินที่ได้จากสงเคราะห์คนชราแล้ว ก็ยังมีพวกลูก ๆ ช่วยเหลือประจำเดือนผู้รู้และหญิงชราต่างก็มีความยินดียกย่องถึงผมผู้เป็นบิดา ที่ได้อบรมให้ความรู้ในประเพณีศีลธรรมแก่บุตร จนได้สร้างกรรมดีไว้ทางจิตใจมนุษย์ด้วยขนบประเพณีของไทย จนเป็นที่น่าชื่นชมยินดี นี่เป็นต้นเหตุที่ผมไปรับบุตรชายเมื่อได้รับปริญญา และถือโอกาสได้ไปเยี่ยมครูบาอาจารย์ ที่ได้รักใคร่บุตรชายของผม และ

หญิงชราที่ได้โอดครวญถึงคุณความดีในตัวบุตรชายของผมอย่างฝังจิตใจ ผมได้รับการต้อนรับจากพวกครูบาอาจารย์ของบุตรชายด้วยการมารับที่สนามบิน และมีการเชิญเลี้ยงอาหารและแสดงความยินดี แม้แต่พวกลูก ๆ ของหญิงชราต่างก็มาต้อนรับแสดงความยินดีกับผมด้วย

สิ่งที่เศร้าใจผมอย่างไม่รู้ลืมในครั้งนั้นก็คือ เมื่อหญิงชราพอรู้ว่าผมจะพาบุตรชายกลับเมืองไทย แกก็เสียอกเสียใจตัดพ้อร้องไห้ร่ำพันออกมาอย่างหมดสติลืมตัวว่า

"โธ่ นี่จะเอาลูกชายของฉันไปไหน ลูกชายที่เป็นคนไทยที่ฉันรักยิ่งชีวิต ถ้าฉันไม่มีลูกชายคนนี้ฉันต้องตายแน่"

แต่เมื่อแกได้สติแกก็แสดงความเสียใจและขอโทษที่แกพูดอะไรออกมาอย่างไม่รู้ตัว น้ำตาของหญิงชราไหลนองหน้า บุตรชายของผมและตัวผมเองก็อดกลั้นน้ำตาไม่ได้ เมื่อได้พยายามปลอบใจแกว่า เมื่อกลับไปเมืองไทยแล้ว จะพยายามหาโอกาสมาเยี่ยมแกอีก จะไม่ยอมลืมแกเป็นอันขาด เมื่อถึงวันที่เราจะออกเดินทางกลับ ก็มีพวกครูบาอาจารย์ และชาวบ้านต่างก็มีจิตใจอันงามได้มาที่สนามบิน หญิงชราอุตส่าห์มาส่ง แต่แสดงความเสียอกเสียใจ ร้องไห้อาลัยในตัวบุตรชายของผม เราต้องปลอบ

โยนให้สร่างคลายความเศร้าโศก สัญญาว่าจะส่งข่าวทางจดหมายมาถึงแกเดือนละครั้งเป็นอย่างน้อยตลอดไป ในวันที่ผมเดินทางออกจากอเมริกันนั้น เป็นภาพที่ประทับใจในชีวิตของผมอย่างไม่รู้ลืมตลอดไป จึงอยากจะพูดว่า ALTHOUGH COFFEYVILLE IS ASMALL TOWN BUT THE PEOPLE HERE ARE VERY NICE, KIND AND HELPFUL.

นี่แหละ เป็นต้นเหตุทำให้ผมเดินทางไปรับลูกที่อเมริกา หญิงชราและบุตรชายของผมก็ได้มีจดหมายโต้ตอบส่งข่าวทุกข์สุขถึงกันเสมอตลอดมา

มรดกชิ้นสุดท้าย

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๒ สงบลงไม่นานนัก บิดาของข้าพเจ้าได้ถึงแก่กรรมลง เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้ฐานะครอบครัวขาดรายได้ลงอย่างกระทันหัน และนับเป็นก้าวแรกที่คุณแม่และข้าพเจ้าต้องรับผิดชอบ และดิ้นรนต่อสู้เพื่อการดำรงอยู่ของครอบครัว คุณแม่ได้พยายามทำการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เพื่อค่าครองชีพและส่งเสียให้น้อง ๆ เล่าเรียน และโดยเหตุนี้เองที่ข้าพเจ้าต้องหยุดชะงักการเล่าเรียน แสวงหางานทำเพื่อเอารายได้มาช่วยแม่เป็นค่าใช้จ่ายและส่งเสียให้น้องได้เล่าเรียนต่อไป

ชีวิตของข้าพเจ้าได้เริ่มต้น ข้าพเจ้าหมายถึงการเริ่มต้นเข้าต่อสู้กับลีลาของชีวิตในอันที่จะบุกเบิกต่อไป เพื่ออนาคตอันอันรุ่งเรืองแจ่มใส ซึ่งทุกคนหวังและปรารถนา เมื่ออายุของข้าพเจ้าได้ ๒๐ ปี แม้ว่าจะยังเป็นเด็กไม่พ้นวัยศึกษา แต่ความจำเป็นในเรื่องฐานะของครอบครัวบังคับให้ข้าพเจ้าต้องกระเสือกกระสนหารายได้มาช่วยเหลือทางบ้าน โปรดทราบว่าครอบครัวของข้าพเจ้ามีอยู่ด้วยกัน ๔ ชีวิต คือ มารดาของข้าพเจ้า ๑ ตัวข้า-

พเจ้า ๑ กับน้องชายซึ่งกำลังอยู่ในวัยเล่าเรียนอีก ๑ คนเท่านั้น เราทั้ง ๔ อาศัยอยู่ในบ้านหลังเล็ก ซึ่งปลูกอยู่ในที่ดินของเราเอง อันเป็นสมบัติที่คุณพ่อสร้างสมไว้ให้

ต่อมาข้าพเจ้าได้งานทำที่สำนักงานแห่งหนึ่ง ก่อนที่จะได้เข้าประจำทำงาน ณ สำนักแห่งนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งสัจจะไว้ในใจว่า จะปฏิบัติงานให้ดีที่สุดเต็มความสามารถ จะขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงาน และตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์สุจริตด้วยสัจจะทั้ง ๓ ประการนี้ ข้าพเจ้าแน่ใจว่าจะเป็นทางช่วยให้ได้รับความเจริญก้าวหน้าต่อไปในอนาคต เมื่อได้เข้าทำงานแล้ว ข้าพเจ้าได้พยายามปฏิบัติตนตามอุดมคติที่ตั้งไว้โดยเคร่งครัด งานทุกสิ่งที่สามารถทำได้โดยไม่ผิดระเบียบข้อบังคับ ไม่ว่าจะเป็นต่อหน้าหรือลับหลังนายจ้าง ข้าพเจ้าทุ่มเททั้งกำลังกายกำลังใจ ทำด้วยความอุสาหะมานะไม่ผิดแผกจากกันเลย มีเพื่อนร่วมงานอีกหลายคนที่สังเกตได้ว่า เมื่อต่อหน้านายจ้างเขาทำงานด้วยความขยันขันแข็ง พอนายพ้นไปแล้วก็วางมือคุยกัน บางทีก็นินทาตำหนิติเตียนคนอื่นหรือเพื่อนร่วมงานด้วยกัน ที่สุดบางครั้งก็เลยเอานายจ้างมานินทาถกกันให้สิ้นไส้สิ้นพุงไปเลย

ข้าพเจ้าทำงานอยู่ที่นี่ไม่นานนัก ก็รู้สึกตัวว่าเริ่มอยู่ในความสนใจของนายจ้าง บางครั้งสังเกตได้ว่า สายตาที่จ้องมอง

ข้าพเจ้านั้นแฝงไว้ด้วยความเมตตาปราณี และเคยได้ยินโดยบังเอิญ ขณะที่ท่านสนทนาอยู่กับเพื่อนฝูงเป็นการชมเชยข้าพเจ้าว่า "เด็กคนนี้มันเอาถ่าน" ข้าพเจ้าสารภาพว่า เพียงถ้อยคำเท่านี้มันมีความหมายสำหรับข้าพเจ้ายิ่งนัก ทำให้เกิดภาคภูมิและดีใจอย่างยิ่งกว่าได้บำเหน็จรางวัล เพราะอย่างน้อยก็หมายความว่าสัจจะของข้าพเจ้าได้ส่งผลสะท้อนอย่างทันตาเห็น โดยปกติคนงานทุกคนเรียกนายจ้างผู้นี้ว่า "นาย" ฉะนั้นต่อไปนี้ ข้าพเจ้าขอใช้สรรพนามของท่านว่านายในที่ทุกแห่ง

ต่อมาอีกประมาณ ๑ ปี ข้าพเจ้าต้องมีความจำเป็นขอลาออกจากงานแห่งนี้ด้วยความเสียดายและอาลัยอาวรณ์อย่างยิ่ง แต่ทว่าเป็นสิ่งที่ข้าพเจ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะจะต้องเข้ารับราชการทหารเป็นการรับใช้ชาติ นับว่ามีความสำคัญเหนือสิ่งอื่น เมื่อวันที่ข้าพเจ้าไปลานายนั้น จำได้ว่าสีหน้าของท่านเผือดลงเล็กน้อยและแสดงความเสียใจที่ข้าพเจ้าต้องจากไป แต่แล้วท่านก็แสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าจากไปเพื่อรับใช้ชาติ ตามหน้าที่ของลูกผู้ชายที่สุดนายได้สั่งจ่ายเงินเดือนในเดือนนั้น ซึ่งยังทำไม่ครบให้เต็มตามจำนวน และยังสั่งจ่ายพิเศษเพิ่มให้อีก ๓ เดือน นั่นข้าพเจ้าถือว่าเป็นบำเหน็จ ที่นายให้แก่ข้าพเจ้าด้วยความกรุณาปราณี

โดยแท้ ข้าพเจ้ากราบขอบพระคุณด้วยความรู้สึกอันเปี่ยมล้นด้วยกตัญญูกตเวทีต่อเมตตาจิตของท่าน

อย่างไรก็ตาม วิถีชีวิตของข้าพเจ้าและครอบครัวในระยะนี้ต้องนับว่าอยู่ในลักษณะ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่ราบรื่นนักรายได้ของข้าพเจ้าที่เคยช่วยมารดาต้องขาดหายไป ทั้งจำนวนนับว่ามากพอสำหรับฐานะอย่างเรา ทำให้การใช้จ่ายทางบ้านฝืดเคืองตลอดจนน้องอีก ๒ คนซึ่งกำลังเรียนต้องพลอยได้รับความลำบากไปด้วยโดยเหตุนี้เอง คุณแม่จึงต้องทำงานมากขึ้นอีก ต้องลำบากตรากตรำไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย เพื่อหารายได้มาจุนเจือให้พอค่าใช้จ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อให้การศึกษาของน้อง ๒ คน ได้ดำเนินต่อไปอย่างตลอดรอดฝั่งกระนั้นก็ดี เคราะห์กรรมไม่เคยปราณีแก่ผู้ใด ไม่ว่าจะเป็นคนชั่วร้ายหรือบริสุทธิ์ เพราะว่าตราบใดที่โลกนี้ยังเป็นโลกที่หนาทึบไปด้วย ความทุกข์ ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ตราบนั้นแต่ละชีวิตของปุถุชน ก็ย่อมประสบกับความผันแปรของชีวิตอยู่เสมออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เพราะปรากฏว่า เมื่อข้าพเจ้ารับราชการทหารได้เกือบครบปี มารดาของข้าพเจ้าได้ล้มเจ็บลง เนื่องจากต้องตรากตรำทำงานแทบไม่มีเวลาพักผ่อน ประกอบด้วยสังขารอันร่วงโรยด้วยวัยชรา อาการป่วยของคุณแม่ค่อนข้างหนักข้าพเจ้าเป็นห่วงท่าน

อย่างยิ่งเพราะท่านเสมือนพระของเราสามพี่น้อง มีท่านเป็นสุดที่รักที่เคารพเพียงผู้เดียวเท่านั้น ข้าพเจ้าก็ขออนุญาตลาต่อผู้บังคับบัญชาเพื่อพยาบาลมารดาได้ก็รีบตรงไปบ้านทันที เราต้องจ่ายค่ายาค่าหมอเป็นเงินจำนวนมาก และข้าพเจ้าจะอยู่พยาบาลท่านนานนักก็ไม่ได้ เนื่องด้วยกำหนดที่ได้รับอนุญาตให้ลามีเวลาจำกัด ประกอบกับมีราชการต้องปฏิบัติเป็นประจำ

ขณะที่อยู่ในกรมทหาร ข้าพเจ้ามีแต่ความกังวลใจในอาการป่วยของมารดา และในทุนทรัพย์ที่จะต้องใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลไม่เป็นอันกินอันนอน ฐานะความเป็นอยู่ของเราไม่มั่งมี ในขณะนี้เงินทองที่ได้อุตส่าห์รวบรวมเก็บหอมรอมริบไว้ได้เล็กน้อยค่อย ๆ หมดไป หมดไปจนกระทั่งสิ่งของที่มีค่าในบ้านก็แทบไม่มีอะไรเหลือ ที่ยังเห็นอยู่เป็นชิ้นสำคัญชิ้นสุดท้ายก็คือที่ดินแปลงเล็กพร้อมด้วยตัวบ้าน ที่เราอาศัยอยู่เท่านั้น แต่เมื่อถึงคราวจำเป็นไม่มีทางอื่นที่จะได้เงินมา เพื่อสนองพระเดชพระคุณมารดาแล้ว เราก็จำเป็นต้องกระทำ นั่นคือการเอาบ้านของเราจำนอง เพื่อเอาเงินมาใช้จ่ายรักษาไข้ท่านผู้บังเกิดเกล้าของเรา หลังจากได้ปรึกษาหารือกันในระหว่างพี่น้องเห็นดีตกลงกันแล้ว ข้าพเจ้าก็ไปติดต่อกับนายหน้าซื้อขายจำนองบ้านและที่ดิน เมื่อปรากฏว่ามีผู้สนใจจึงนำเอาโฉนดที่ดินพร้อมทั้งแจ้ง

ความจำนง ในจำนวนเงินที่ต้องการให้ทราบ เมื่อผู้ซื้อได้ตรวจดูโฉนดและเห็นภาพบ้านแล้วก็มีความพอใจ แต่มีข้อขัดข้องที่จะไม่รับทำจำนอง เพราะเขาไม่ปรารถนาจะต้องให้เกิดเป็นความฟ้องร้องเพื่อขอโอนกรรมสิทธิเมื่อถึงคราวขาดอายุจำนองจะรับได้ก็แต่วิธีขายฝากเท่านั้น นอกจากนั้นท่านผู้ซื้อก็ชี้แจงพิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการขายฝากที่ดินบ้านช่อง มีค่าปากถุงค่าดอกเบี้ย ค่าโอนค่านายหน้าเป็นต้น เมื่อคำนวนดูแล้วเป็นค่าใช้จ่ายสูงมากพอดูข้าพเจ้ายังไม่สามารถที่จะตกลงใจอย่างไรได้ขณะนั้น จึงต้องขอผัดท่านเจ้าของเงิน หรือผู้ซื้อไปตรึกตรองดูก่อนแล้วจะแจ้งให้ทราบภายหลัง

ข้าพเจ้าติดต่อผู้ซื้อรายอื่น ๆ อีกหลายแห่ง แต่ละแห่งปรากฏว่าจำนวนเงินที่จะต้องจ่ายต้องเสียนั้นไม่ผิดกว่ากันเท่าใด แต่เมื่อต้องเห็นมารดาทนรับทุกขเวทนา อันเกิดจากความป่วยไข้เป็นการทรมานและบีบคั้นจิตใจข้าพเจ้าอยู่ทุกวัน จึงคิดจะตกลงแต่มาฉุกคิดถึงความสำคัญประการหนึ่งว่า ในหน้าโฉนดนั้นชื่อเจ้าของกรรมสิทธิ์ยังเป็นชื่อของมารดา ทำให้ข้าพเจ้าต้องหยุดชะงักท้อใจทันที เพราะการทำสัญญาซื้อขายหรือโอนกรรมสิทธิ์นั้นจะต้องให้ท่านลงนามในใบมอบฉันทะให้ข้าพเจ้าจัดการแทนจึงลำบากใจเพราะท่านกำลังป่วยมีอาการหนักมากอยู่ ถ้าหาก

ทราบว่า เราจะต้องนำเอาบ้านและที่ดินที่มีเหลืออยู่เป็นสมบัติชิ้นสุดท้ายไปขายเสียแล้ว ความป่วยไข้คงจะกำเริบเหลือกำลังที่จะเยียวยาได้ ข้าพเจ้าคะเนว่าท่านคงไม่ยอมขายและไม่ยอมให้รักษาด้วยเงินที่ขายบ้านอย่างแน่ ๆ จะมีอยู่ทางเดียวก็คือ ผู้ซื้อจะต้องยอมรับซื้อฝากไว้โดยไม่ต้องมีการโอนกรรมสิทธิ์ก่อน แต่จะมีใครที่จะใจกว้างขวางพอยอมรับซื้อโดยวิธีนี้ ข้าพเจ้าอับจนรู้สึกว่าบรรยากาศรอบตัวมีแต่ความมืดมนธ์และสิ้นหวัง สิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ยากของชีวิตหรือความคับแค้นใจอย่างสาหัส ข้าพเจ้าเพิ่งประสบรู้รสชาดในครั้งนี้เอง ข้าพเจ้าหาทางออกเรื่องที่จะหาเงินมาใช้รักษาไข้มารดาผู้บังเกิดเกล้าด้วยวิธีต่าง ๆ แต่แล้วก็มองเห็นแต่ความล้มเหลว มีแต่ความเศร้าหมองและทุกข์ระทม

——— แต่แล้วในขณะที่ข้าพเจ้ากำลังตกอยู่ในความมืดแปดด้าน ในบัดดลราวกับปาฏิหารย์เหมือนมีสิ่งหนึ่งมาบรร-ดาลใจให้นึกถึงคำว่า "นาย" นายผู้ซึ่งเคยเป็นนายจ้างของข้าพเจ้าผู้ซึ่งเคยออกปากว่าข้าพเจ้าเป็นเด็กเอาถ่าน นายผู้นี้คงจะเป็นที่พึ่งในยามอับจนได้กระมัง ข้าพเจ้ารู้สึกลิงโลดใจขึ้นมาทันทีเกิดความหวังแล้ว ——— แต่ความคิดที่เพิ่งดีอกดีใจนั้นต้องพลันชะงักลงอีกเมื่อนึกได้ว่า ไม่เคยเห็นนายรับจำนองจำนำที่ดินหรือสิ่งใดเพื่อเอาดอกเบี้ยเลย ——— ข้าพเจ้าจะทำฉันใดดี เมื่อเกิด

ความรู้สึกค้านลังเลใจขึ้นมาเช่นนี้ ในที่สุดไม่เห็นว่ามีทางออกทางใดจะดีไปกว่านี้ ข้าพเจ้าก็ต้องตกลงใจยอมเสี่ยงดูเป็นความหวังทางเดียวที่มีอยู่เป็นประการสุดท้ายแล้ว

เมื่อข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ลาจากท่านผู้บังคับบัญชาที่กรมทหารแล้ว ก็รีบตรงไปหานายเก่าของข้าพเจ้าพร้อมด้วยโฉนดที่ดิน ปรากฏว่าท่านกำลังว่างไม่มีแขก อยู่ในห้องส่วนตัวแต่ลำพัง ข้าพเจ้าพยายามทำจิตใจให้สงบระงับความตื่นเต้น เข้าไปขออนุญาตพบกับท่านเป็นการส่วนตัวเมื่อได้รับอนุญาตแล้วข้าพเจ้าก็เข้าไปหา แสดงกิริยาคารวะและนอบน้อมต่อท่านเหมือนอย่างเคย

"เป็นอย่างไรบ้าง สบายดีหรือ เธอมีอะไรจะให้ฉันช่วยได้บ้าง" นั่นเป็นประโยคแรกที่นายกล่าวแก่ข้าพเจ้า

เป็นที่น่าประหลาด เพราะถ้อยคำที่กล่าวออกมาเสมือนหนึ่งท่านได้อ่าน และรู้จิตใจข้าพเจ้าอย่างทะลุปรุโปร่งทำให้ข้าพเจ้าเกิดความหวังคลายประหม่าลง แล้วข้าพเจ้าก็ฝืนใจเริ่มเรื่องข้าพเจ้าตรงไปตรงมา

ท่านนั่งฟังเหตุการณ์ที่ข้าพเจ้าเล่าถึงความจำเป็น และความคับแค้นหมดทางดิ้นรนที่จะหาเงินมาใช้จ่ายรักษามารดาด้วยความสนใจเมื่อข้าพเจ้าระบายเรื่องให้ท่านฟังโดยละเอียดจบแล้วก็รู้สึกโล่งใจผ่านพ้นอุปสรรคไปได้เปราะหนึ่ง แต่ก็ยังอดตำหนิ

ตนเองไม่ได้ที่ในบางข้อ บางตอนข้าพเจ้ายังไม่สิ้นความประหม่า และไม่เคยชินต่อการอ้อนวอนขอร้องเรื่องการเงินกับใครมาก่อน จึงทำให้พูดผิด ๆ ถูก ๆ แม้กระนั้นสังเกตได้ว่า ท่านมีความเข้าใจเรื่องของข้าพเจ้าดี

นายนิ่งตรึกตรองอยู่สักครู่หนึ่งก็กล่าวว่า

"เอาเถิด ฉันตกลงใจจะให้ความช่วยเหลือเธอตามที่ต้องการ และฉันไม่คิดว่าจะต้องจำเป็นไปโอนที่เกษตรอย่างผู้อื่นเขาทำกัน เพราะมันอาจจะเป็นเหตุกระเทือนใจมารดาของเธออย่างเธอว่า เอาแต่เพียงว่า เธอทำสัญญากู้ยืมเงินฉบับเดียว แล้วเอาโฉนดนี้เป็นประกัน ส่วนดอกเบี้ยก็คิดกันตามกฎหมายก็แล้วกันเธอก็คงรู้ดีว่าฉันไม่เคยรับจำนำจำนองของใครมาก่อนเลย แต่สำหรับเธอฉันจะช่วย เพราะฉันเห็นว่าเธอเป็นผู้มีกตัญญูกตเวทีและประวัติของเธอไม่เคยเป็นคนเหลวไหล"

ข้าพเจ้าน้ำตาคลอด้วยความตื้นตันใจ เพราะอุปสรรคอันใหญ่หลวงดุจทิวเมฆทมึน ที่เข้าครอบงำชีวิตของข้าพเจ้าให้จมลงในความมืดได้สูญสิ้นไปในฉับพลันทันที ข้าพเจ้าได้พบแสงสว่างอีกครั้งหนึ่งจากเมตตาจิตของนายผู้เป็นเสมือนหนึ่งเทพเจ้าที่กรุณามายกเอาความทุกข์ออกจากอก ข้าพเจ้ากราบท่านแล้วกราบท่านเล่าด้วยความปลาบปลื้มใจ และรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณ

อย่างจริงใจ ต่อมาไม่ช้าก็ได้รับเงินตามจำนวนตามที่ข้าพเจ้าต้องการ ไม่ได้มีการระบุเงื่อนไขผูกมัดแต่อย่างไรข้าพเจ้าก็มอบโฉนดที่ดินไว้กับสัญญาตามที่ได้ตกลง ในสัญญาก็ไม่มีกำหนดว่าจะต้องไถ่ถอนคืนเมื่อใด ทั้งนี้ยิ่งทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของนายอย่างสุดคณนา

"เงิน" บรรดาลให้ได้ยาตามใบสั่งแพทย์ ได้อาหารที่ดีควรแก่การบำรุงผู้ป่วยอย่างถูกต้อง เงินที่ได้จากนายเก่าของข้าพเจ้าสามารถช่วยบำบัดให้มารดาค่อย ๆ ทุเลาขึ้นเป็นลำดับจนหายป่วยในเวลาอันไม่ช้านานนัก

ข้าพเจ้าคอยรอโอกาสให้มารดาได้พักฟื้นจากอาการป่วยจนเห็นแน่ใจว่าหายเป็นปกติดีแล้ว จึงได้เรียนให้ท่านทราบเรื่องที่นำเอาโฉนดที่บ้านไปทำจำนองกู้เงินจากนายเก่ามาใช้จ่ายพยาบาลท่าน และได้ให้คำมั่นสัญญาต่อท่านว่าเมื่อข้าพเจ้าพ้นจากรับราชการทหารแล้ว จะจัดการหางานทำเพื่อนำเอาเงินไปไถ่ถอนคืน ท่านก็ไม่ว่ากระไร ในจำนวนเงินที่ได้มาจากการกู้นั้น เมื่อใช้จ่ายเป็นค่ายาค่าหมอและการอื่น ๆ แล้ว ยังคงมีเหลืออยู่อีกจำนวนหนึ่งข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะเอาเงินจำนวนนี้ไปลงทุนทำกิจการค้าเพื่อให้เกิดกำไรแต่ก็ยังลังเลใจอยู่ไม่อาจทำสิ่งใดเป็นการเสี่ยงคิดว่าจะรอโอกาสหาทางต่อไปก่อน พอดีวันหนึ่งมีเพื่อนของ

ข้าพเจ้าผู้หนึ่งมาหาด้วยอาการร้อนรน บอกว่าตัวเขากำลังเข้าที่อับจนหมดทางที่จะพึ่งใครได้แล้ว เนื่องจากได้เอาเงินที่อยู่ในความรับผิดชอบในหน้าที่การงานไปใช้ และกำลังจะถูกสำรวจบัญชี ถ้าหากถูกตรวจพบว่า เงินที่อยู่ในความรับผิดชอบขาดหายไป ก็ต้องได้รับโทษถึงจำคุก อย่างสถานเบาก็คือ "ไล่ออก" ข้าพเจ้าถามว่าเงินจำนวนนั้นเอาไปใช้ทำอะไร ก็ได้รับคำตอบว่าทั้งบุตรและภรรยาเกิดป่วยพร้อมกัน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแก้ปัญหาเรื่องอาการป่วยของบุตรและภรรยาอันเป็นสุดที่รัก แม้ว่าจะเป็นการเสี่ยงอันตราย ก็จำต้องยอม ข้าพเจ้ารู้สึกสงสารจับใจ เริ่มคิดถึงตัวเองเมื่อไม่นานมานี้ข้าพเจ้าต้องประสบกับความอับจน มีทุกข์แสนสาหัสด้วยเรื่องเจ็บไข้ รสชาดของความทุกข์ทนหม่นหมอง ยังไม่เลือนไปจากความจำ จึงตกลงให้ความช่วยเหลือโดยเจียดเงินจำนวนหนึ่ง จากที่มีเหลืออยู่นั้นให้เอาไปแก้ขัดพลางก่อน แล้วเพื่อนผู้นั้นก็อำลาจากไปด้วยความรู้สึกเบิกบานใจ คล้ายกับที่ข้าพเจ้าเคยรู้สึกมาแล้ว เมื่อได้รับความกรุณาจากนายเก่าผู้มีใจอารี

เมื่อข้าพเจ้ารับราชการทหารจนครบกำหนด ก็ได้รับการปลดปล่อยออกเป็นทหารกองหนุน ข้าพเจ้าก็รีบไปหานาย เมื่อเห็นข้าพเจ้ากลับมาหามีความยินดีมาก รับให้ข้าพเจ้าเข้าทำงาน

ต่อไป แม้ว่าขณะนั้นยังไม่มีตำแหน่งว่าง ท่านก็ยังมีใจเมตตารับข้าพเจ้าไว้ทำงาน ในการเข้าทำงานครั้งนี้ นายเรียกตัวข้าพเจ้าเข้าไปรับใช้ในห้องส่วนตัวบ่อย ๆ ซึ่งบางครั้งให้พิมพ์หนังสือ บางครั้งเมื่อเลขานุการของท่านไม่ว่าง ข้าพเจ้าก็ได้รับคำสั่งให้ทำหน้าที่แทน ข้าพเจ้าทำงานด้วยความตั้งใจและยึดมั่นในจริยาวัตร์เหมือนเดิม ไม่ยอมเอาเวลาของงานไปทำธุรกิจส่วน-ตัวเองหรือของผู้ใด มีบางคราวข้าพเจ้ามีอาการป่วยเล็กน้อยก็พยายามอดทน ไม่ยอมลาป่วย บางวันนายสังเกตเห็นว่าข้าพเจ้ามีอาการไข้ เรียกเข้าไปถาม ข้าพเจ้าเรียนนายว่า ข้าพเจ้ามีอาการผิดปรกติเพียงเล็กน้อยเท่านั้น พอยังทำงานได้ แต่นายไม่ยอมสั่งให้ข้าพเจ้ารีบไปหาแพทย์เพื่อรับการตรวจรักษา และมีคำสั่งเป็นเชิงบังคับให้ข้าพเจ้าปฏิบัติตามโดยดี และให้ลาหยุดพักผ่อนได้ตามคำสั่งของนายแพทย์ หลังจากเข้าทำงานเวลาผ่านไปอีกประมาณ ๖ เดือน ข้าพเจ้าปรึกษากับมารดาและน้อง ๆ ว่าเงินที่เหลืออยู่ครึ่งหนึ่งของจำนวนที่ขอกู้มา ซึ่งในขั้นแรกตั้งใจว่าจะเอาไปทำการค้านั้น บัดนี้ยังไม่ได้ตกลงใจว่าจะทำประโยชน์ในทางใด จึงควรจะนำส่งคืนนายเสียก่อน เพื่อเป็นการลดจำนวนเงินต้นที่ขอกู้มา ดอกเบี้ยจะได้ลดลงด้วยดีกว่าจะเก็บไว้

เฉย ๆ อนึ่งตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รับเงินจากนายมาแล้วก็ได้ส่งดอกเบี้ยตามกฎหมายที่ตกลงไว้ให้นายทุกเดือนโดยไม่เคยขาดเลย ตลอดจนเมื่อเข้าทำงานกับนายก็ไม่เคยนำส่งให้คลาดเคลื่อนเวลา นายก็ไม่เคยทวงถาม หรือคิดหักเงินเดือนของข้าพเจ้าไว้ก่อนเลย ดังนั้น เมื่อท่านเห็นข้าพเจ้านำเงินที่เหลือจากใช้จ่ายรักษามารดาส่งคืนครึ่งหนึ่งก่อน ท่านก็ถามว่า ข้าพเจ้าหมดความจำเป็นที่จะใช้แล้วหรือ ข้าพเจ้าเรียนท่านว่า บัดนี้ข้าพเจ้าหมดความจำเป็นแล้ว ถ้าจำเป็นเมื่อใดก็จะกราบเรียนขอความกรุณาอีก ท่านก็ยิ้มด้วยความเมตตา นำเอาใบสัญญากู้มาบันทึกสลักหลังว่าได้รับใช้หนี้ผ่อนเงินต้นแล้วครึ่งหนึ่ง

ข้าพเจ้าจำได้ว่าวันเวลาได้ผ่านต่อมาปีหนึ่งก็แล้ว ผ่านปีที่ ๒ ก็ตาม ข้าพเจ้ายังคงอุทิศตนเองให้กับงานของนายด้วยความอุตสาหะ ขยันขันแข็ง ซึ่งข้าพเจ้าไม่เคยวิตกกังวลว่าใครจะเห็นจะทราบหรือไม่ ข้าพเจ้าดำเนินกิจการในหน้าที่ของข้าพเจ้าเสมอตลอดมา และในระยะ ๒ ปีนี้เอง บรรดาเพื่อนร่วมงานหลายคนต่างก็ได้รับเงินเดือนขึ้น แต่เป็นที่น่าประหลาดใจแก่บุคคลเหล่านั้นที่ได้ทราบว่า ข้าพเจ้าไม่ได้รับเงินเดือนขึ้นอย่างคนอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่ประจักษ์แจ้งอยู่ว่าข้าพเจ้าปฏิบัติงานอย่างดีที่สุด เพื่อนร่วมงานบางคนที่เคยมีใจอิจฉาริษยาข้าพเจ้า ในกรณีที่

นายแสดงความเมตตาปราณีเป็นพิเศษ เรียกใช้สอยอย่างใกล้ชิด ก็พากันคลายหายจากการรู้สึกริษยามาเป็นความรู้สึกเมตตาสงสาร แทน ในการที่ข้าพเจ้าไม่ได้รับเงินเดือนขึ้นเหมือนคนทั้งหลาย แท้จริงในจิตใจของข้าพเจ้ามิได้รู้สึกเสียใจ หรือผิดหวังแต่ประ-การใด เพราะข้าพเจ้าแน่ใจอยู่เสมอว่านายมีความรักใคร่ เมตตาสงสารข้าพเจ้าเป็นพิเศษ เคยให้ความอุปการะมามากพออยู่แล้ว ข้าพเจ้ายึดถือท่านเสมือนหนึ่งผู้มีคุณประหนึ่งบิดาของข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าใช้เหตุผลเหล่านี้ส่งเสริมกำลังใจมิให้เกิดความท้อถอยต่อการงานข้าพเจ้าไม่ตำหนิหรือนินทาไม่ว่าเรื่องอะไรทั้งสิ้น และท่านองเดียวกัน ข้าพเจ้ามิได้นำเรื่องซึ่งคนอื่นนินทาไปเสนอเพื่อหาความชอบ โดยคิดเสียว่าบุคคลเหล่านั้นกระทำไปด้วยความโง่เขลา เบาปัญญา นายต้องมีสติปัญญาดีพอที่จะรู้ว่าใครดีใครชั่ว มิฉะนั้นคงปกครองคนจำนวนมากให้เป็นระเบียบมิได้ ถ้าหากข้าพเจ้านำความไปฟ้อง แน่นอนเหลือเกินที่ข้าพเจ้าจะต้องมีศัตรู และยิ่งไปกว่านั้นครอบครัวของผู้ที่ถูกฟ้องมิได้รู้เห็นด้วยก็อาจพลอยได้รับเคราะห์ในการกระทำของข้าพเจ้า จึงสงบใจปฏิบัติแต่งานในหน้าที่ของข้าพเจ้าอย่างเดียว

วันหนึ่งนายเรียกข้าพเจ้าเข้าไปในห้องส่วนตัว สั่งให้ทำงานพิมพ์หนังสือพิเศษด่วน ขณะที่กำลังพิมพ์หนังสืออยู่ นาย

บอกข้าพเจ้าว่าจะออกไปทำธุระกิจนอกสถานที่ ให้ข้าพเจ้าอยู่ทำงานในห้องแต่ผู้เดียว แล้วนายก็ปลดเสื้อนอกจากขอแขวนเสื้อออกมาห้อยไว้ที่ไหล่แล้วก็เดินออกไป ข้าพเจ้าก็พิมพ์ — — ในทันใดนั้นก็เหลือบสายตาไปเห็นที่ริมประตู ทางออกที่นายเพิ่งเดินออกไปเมื่อสักครู่ มีซองหนังสือบรรจุธนบัตรตกอยู่ ข้าพเจ้ามองเห็นก็เข้าใจทันทีว่าเป็นของนายทำตกไว้ จึงเก็บซองธนบัตรนั้นมาวางไว้ที่โต๊ะทำงานของนาย กระทั่งบ่ายนายกลับมาเห็นข้าพเจ้ายังนั่งพิมพ์หนังสืออยู่ก็ถามว่า ยังไม่ออกไปหาอาหารรับประทานหรือ ข้าพเจ้าเรียนตอบว่า งานพิมพ์หนังสือยังไม่เสร็จ นายเลยไล่ให้ข้าพเจ้าออกไปรับประทานอาหารกลางวันเสียก่อน ข้าพเจ้ารีบรับประทานอาหารแล้วก็กลับเข้าไปทำงานต่อ เห็นนายนั่งทำงานอยู่ที่โต๊ะของท่าน นายแสดงความขอบใจที่ข้าพเจ้าช่วยเก็บซองธนบัตรไว้ให้ และบอกว่าไม่นึกว่าจะได้คืน เพราะเข้าใจว่าตกหายข้างนอกสำนักงาน ทั้งวันนี้ก็เดินไปในสถานที่หลายแห่งในท้องสำเพ็ง ไม่ทราบว่าจะทำตกที่ใด จึงเข้าใจว่าสูญหายเสียแล้ว ข้าพเจ้าเพียงแต่รู้สึกสบายใจที่ได้ปฏิบัติตนเป็นประโยชน์และซื่อสัตย์ต่อผู้มีพระคุณ

ต่อจากนั้นไม่นาน โดยมิได้คาดฝันมาก่อน นายได้ประสบอาการป่วยหนักลงอย่างกระทันหัน ข้าพเจ้าได้รับทราบด้วย

ความกระวนกระวายใจเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าไม่มีความสบายเลย เมื่อทราบข่าว พยายามไปถึงที่บ้าน ก็มิได้รับอนุญาตให้เข้าเยี่ยมได้ เพราะแพทย์ห้ามเยี่ยม และคนในบ้านก็คอยระมัดระวังมิให้ผู้ใดเข้าเยี่ยมหรือทำความรบกวนผู้ป่วยได้ ข้าพเจ้าต้องกลับบ้านด้วยความเป็นห่วงและผิดหวัง เกิดวิตกไปหลายอย่างหลายประการว่า ถ้าหากสิ้นนายใจอารีย์ผู้นี้แล้ว ข้าพเจ้าคงลำบากแน่ ไม่แต่ในเรื่องงานยังมีเรื่องโฉนดที่บ้านซึ่งยังค้างการจำนองอยู่กับท่าน ถ้าผู้ที่ได้รับมรดกจากท่านไม่มีใจเมตตาอารีเหมือนกับที่นายมีต่อข้าพเจ้า เขาก็คงจะต้องเร่งไถ่ถอนคืนเป็นแน่ ข้าพเจ้าหนักใจก็เพราะเงินจำนวนที่ยังค้างอยู่อีกครึ่งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ยืมให้เพื่อนไปส่วนหนึ่ง ส่วนหนึ่งคงใช้จ่ายในการป่วยของมารดาบังเกิดเกล้าและการเรียนของน้อง ๆ ในยามข้าพเจ้าไปรับใช้ชาติจึงยังเก็บเงินไม่ได้เท่าใดนัก ถ้าหากข้าพเจ้าถูกเร่งรัดให้ใช้หนี้ในเวลาเช่นนี้ ไม่ทราบว่าจะหันหน้าไปพึ่งใครได้เงินก้อนนั้นจากที่ไหนอีก

วันหนึ่ง ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังทำงานอยู่ด้วยความเศร้าใจและคอยสดับตรับฟังอาการของนายอยู่ ได้ทราบแต่ว่าอาการของท่านไม่ดีขึ้นเลย ข้าพเจ้ามีความเศร้าหมองและทุกข์ร้อนราวกับว่าบิดาบังเกิดเกล้าของข้าพเจ้ากำลังป่วยหนัก แต่ในขณะที่เฝ้า

รอคอยข่าวคราวของนายนั้นเอง มีผู้โทรศัพท์จากบ้านนายสั่งให้ข้าพเจ้ารีบไปเยี่ยมนาย เนื่องจากนายต้องการพบตัว ข้าพเจ้าแทบจะโลดออกไปด้วยความดีใจที่จะได้พบนาย เพราะได้เวียนไปเยี่ยมมาหลายครั้งแล้วไม่ได้พบเลย

ในทันทีที่ถึงบ้านนาย มีผู้นำข้าพเจ้าไปที่ที่ห้องนายนอนป่วยอยู่ ข้าพเจ้าค่อย ๆ เดินเข้าไปใกล้เตียงที่ท่านนอน มองเห็นสภาพของสังขารนายที่ถูกโรคภัยเบียดเบียน ในชั่วเวลาไม่กี่วันผ่ายผอมมากจนผิดตา ข้าพเจ้าสงสารท่านจนไม่สามารถกลั้นน้ำตาไว้ได้ภายในห้องนั้นมีบุคคลอยู่อีกผู้หนึ่ง เข้าใจว่าเป็นพยาบาลคอยเฝ้าดูแลอาการ เมื่อนายเห็นข้าพเจ้าเข้าไปหา ก็ยกมือโบกให้คนพยาบาลนั้นออกไปจากห้อง ให้เหลืออยู่แต่ข้าพเจ้ากับท่านเพียงสองคนเท่านั้น ต่อจากนั้นนายก็พยายามพูดด้วยเสียงอันแหบแห้งแผ่วเบาฟังไม่สู้จะได้ศัพท์ เดาเอาความได้ว่าให้ข้าพเจ้าหยิบของที่โต๊ะข้างเตียง สังเกตได้ตามมือที่ท่านชี้ไปทางโต๊ะตัวนั้น ที่นั่นเห็นมีซองกระดาษสีน้ำตาลขนาดใหญ่ผนึกครั่งเรียบร้อย เข้าใจว่าข้างในซองนั้นคงจะมีเอกสารมากมาย ข้าพเจ้าหยิบขึ้นมาดูก็เห็นหนังสือจ่าหน้าซองถึงตัวข้าพเจ้า ทำให้รู้สึกงงอยู่ชั่วครู่จึงหันไปดูนาย เห็นท่านโบกมือคล้ายกับว่าให้ข้าพเจ้าเอาซองนั้นไป แล้วก็กวักมือให้ข้าพเจ้าเข้าไปใกล้ๆตัวท่าน

พลางพูดด้วยเสียงแผ่วเบาว่า ให้เอากลับไปอ่านที่บ้าน ในนั้นมีจดหมายของนายที่ได้เขียนไว้เมื่อล้มเจ็บใหม่ ๆ ตั้งใจว่าจะให้กับกับข้าพเจ้านานแล้ว ทั้งที่คอยให้มาเยี่ยมก็ไม่เห็นมาสักที ข้าพเจ้าเรียนตอบท่านว่า ข้าพเจ้าได้มาคอยขออนุญาตเข้าเยี่ยมหลายครั้งหลายหนแล้วไม่ได้รับอนุญาต ในส่วนตัวข้าพเจ้าแล้วสำหรับคำสั่งของนายไม่ว่าการนั้น ๆ จะยากง่ายประการใด ข้าพเจ้าจะพลีตนทำให้เพื่อสนองพระคุณนายทุกสิ่งทุกอย่าง นายพึ่งข้าพเจ้าเข้าใจดีไม่กล่าวสิ่งใดเพียงแต่พยักหน้ายิ้มอย่างพอใจ ข้าพเจ้านิ่งพิจารณาเค้าหน้าตลอดสังขารเรือนร่างของนายแล้ว รู้สึกสงสารจับใจ และคิดว่าหากสามารถรับความเจ็บปวดทรมานเป็นของข้าพเจ้าได้เองแล้ว ก็เต็มใจอย่างที่สุดที่จะมารับเสียเอง เพื่อมิให้ท่านต้องทนทุกข์ทรมานกายอย่างที่แลเห็นอยู่

ทันใดนั้นนายแพทย์ประจำตัวก็เข้ามาในห้อง มีสีหน้าแสดงความไม่พอใจ ในการที่ข้าพเจ้าเข้ามารบกวนผู้ป่วยเป็นการฝืนคำสั่งของแพทย์ นายแลเห็นกิริยาของแพทย์เช่นนั้น ก็บอกว่าท่านต้องการพบตัวข้าพเจ้าเป็นพิเศษ สีหน้าของนายแพทย์จึงคลายความเครียดลง ข้าพเจ้าจำต้องกราบลานายกลับด้วยความอาลัยและเป็นห่วงอย่างยิ่ง

เมื่อกลับถึงบ้านก็นำซองนั้นมาดู นึกสงสัยว่าภายในนั้นจะมีเรื่องสำคัญอย่างใดเกี่ยวกับตัวข้าพเจ้าบ้าง ความคิดของข้าพเจ้ากำลังวิตกกังวลอยู่กับการป่วยไข้ของนาย เกี่ยวกับการงานบ้างฯ ทำให้นั่งซึม มองดูซองนั้นด้วยความรู้สึกที่เลื่อนลอยเป็นครู่ใหญ่

แล้วข้าพเจ้าก็ตัดสินใจเปิดซองในขณะ ในนั้นมีธนบัตรจำนวนมากพร้อมด้วยโฉนดที่ดินกับใบสัญญากู้เงินที่ข้าพเจ้าทำไว้กับนายเมื่อยังรับราชการทหารอยู่ นอกนั้นยังมีจดหมายสอดอยู่ด้วยอีกหนึ่งฉบับ เมื่อค่อยคลายความตื่นเต้นลงบ้าง แล้วก็เก็บธนบัตรและใบโฉนดไว้ในซองใหญ่ตามเดิม เปิดซองจดหมายของนายออกมาอ่านทันที ในจดหมายมีใจความสำคัญบางตอน ซึ่งข้าพเจ้าคัดเลือกมาเสนอแต่เฉพาะที่เป็นประโยชน์ต่อท่านผู้อ่าน ที่เป็นส่วนตัวระหว่างนายกับข้าพเจ้าได้ระงับเสีย

"ก่อนอื่นฉันขอมอบโฉนดที่ดินพร้อมทั้งสัญญากู้เงินพร้อมทั้งดอกเบี้ย และเงินต้นที่เธอได้นำมามอบต่อฉันคืนให้กับเธอเป็นกรรมสิทธิ์ของเธอ ฉะนั้นตั้งแต่บัดนี้ ไม่มีหนี้สินเกี่ยวพัน และข้อผูกมัดระหว่างกันด้วยเรื่องเงินกู้และที่ดินพร้อมด้วยบ้านของเธอกับฉันต่อไป

ฉันคิดว่าเธอคงแปลกใจ จึงขอให้เธอทราบไว้ว่า สิ่งต่างๆ ที่เธอเห็นอยู่นี้เป็นรางวัลแห่งความดีที่เธอได้ประพฤติปฏิบัติ ฉันขอชมเชยว่าเธอมีคุณลักษณะเป็นลูกที่ดีของมารดา เป็นพี่ที่ดีของน้องๆ เป็นคนงานที่ดีของนายจ้าง และเป็นมิตรที่ดีของเพื่อนฝูงทั่วไป การที่ฉันยกย่องว่าเธอเป็นลูกที่ดีของมารดานั้น เพราะฉันได้ทราบว่าเธอเป็นผู้มีความเคารพ ความกตัญญูต่อพระคุณของมารดาบังเกิดเกล้า เมื่อยามที่มารดาป่วยไข้ได้ความทุกข์ เธอก็ได้ทำหน้าที่ของเธอเยี่ยงบุตรที่ดี ไม่ทอดทิ้งห่างไกลคอยดูแลด้วยความเป็นห่วงใยอยู่พยาบาลรักษาจนสุดกำลัง

สำหรับความเป็นพี่ที่ดีของน้องนั้น เธอก็ได้ทำตนเป็นผู้คุ้มครองสอดส่องดูแลทุกข์สุข ให้คำแนะนำและส่งเสริมให้ได้เล่าเรียนวิชาหาความรู้ คอยช่วยเหลือเป็นกำลังใจในการศึกษา ด้วยความรักใคร่เอ็นดูน้องอย่างดีตลอดมา

สำหรับประการที่เธอทำตนเป็นเพื่อนที่ดีนั้นฉันทราบว่าเธอไม่เคยประทุษฐร้ายเพื่อนผู้ใด ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมื่อมีเพื่อนคนใดได้รับทุกข์ร้อนมาหา เธอก็ได้พยายามช่วยเหลือ ปลอบใจให้คำแนะนำที่ถูกและที่ควร เธอคงจะแปลกใจในการที่ฉันได้ทราบความเคลื่อนไหวเธออยู่ตลอดทุกระยะ

ทั้งในหน้าที่การงาน และนอกเวลางาน มิใช่แต่เพียงฉันจะทราบความเคลื่อนไหวเฉพาะแต่ตัวเธอเท่านั้น ยังมีคนงานอื่น ๆ อีกหลายคนที่อยู่ในสายตาของฉันทั้งนอก และในเวลางาน เธอคงนึกตำหนิว่า ฉันนี้ไร้มารยาทที่ได้กระทำตนก้าวก่ายเข้าไปยุ่งในเรื่องส่วนตัวของผู้อื่น นอกเหนือไปจากการงานในหน้าที่และตำแหน่ง ถ้าเธอได้มีโอกาสมาเป็นเช่นที่ตัวฉันกำลังเป็นอยู่นี้ เธอจะต้องยอมเห็นใจด้วยทีเดียวว่าผู้ที่เป็นนายจ้างรับผิดชอบต่อกิจการอันผลิตประโยชน์คุ้มครองความเป็นอยู่ มิใช่แต่เพียงจำนวนคนงานภายใต้บังคับบัญชาเท่านั้น หน้าที่ของเขายังต้องโยงไปถึงครอบครัวของคนงานทุกคนด้วย ปกติคนงานแต่ละคนที่จะนำเอาสมรรถภาพของตนมาทำงานนั้น จำต้องมีรากฐานของความอยู่ดี กินดี ของครอบครัวเป็นพื้นก่อน ถ้าหากทางครอบครัวมีแต่ความอลเวงอันประกอบไปด้วยความไม่ปกติสุขแล้ว บุคคลผู้นั้นจะมีกำลังใจประกอบธุระการงานนั้น ๆ ด้วยสมรรถภาพอย่างดีได้อย่างไร ที่กล่าวมานี้หวังว่าเธอคงจะเข้าใจได้ดี เพราะตัวของเธอเองเป็นตัวอย่างอยู่แล้วว่า มารดาของเธอป่วย เธอก็มีจิตใจกังวลแบ่งไปวุ่นวายด้วยการป่วย การรักษาฯสมรรถภาพการทำงานของเธอถูกแบ่งไปแล้ว จึงจำเป็นที่ฉันจะต้อง

คอยสืบเสาะช่วยเหลือคนงานที่ดีของฉันไว้ เพื่อให้เขาคลายความกังวลใจ หันมาปฏิบัติงานด้วยจิตใจอันเป็นปกติ งานการในหน้าที่ก็ปราศจากการบกพร่องดังที่กล่าวมานี้ ถ้าฉันจะนิ่งไว้ไม่บอกเธอว่าฉันทราบความเคลื่อนไหวเธอ และคนงานอื่น ๆ สิ่งต่าง ๆ ก็ดูว่าจะเป็นไปโดยธรรมชาติ ไปเสียหมด แต่ฉันมาเล็งเห็นความดีของเธอที่เป็นสิ่งประหลาด หาได้ยากในคนงานจำนวนมาก จึงสมควรที่จะเล่าให้ทราบไว้ เพื่อเป็นอนุสสติต่อไปในภายภาคหน้า เผื่อมีโอกาสได้เป็นผู้รับผิดชอบต่อผลประโยชน์อันเนื่องด้วยบุคคลจำนวนมาก อย่างที่ฉันกระทำอยู่นี้ จะได้นำเอาไปประพฤติปฏิบัติเป็นแนวทางต่อไป

อนึ่งเธอคงคิดว่า เมื่อฉันทราบดีว่ามีใครดีใครเลวอยู่ในวงการงานที่ฉันรับผิดชอบอยู่อย่างไรแล้วเหตุใดจึงยังไม่จัดการให้เขาออกไปเสีย เพื่อหาคนที่มีความประพฤติดีกว่ามาทำงาน เป็นการที่จะได้ทั้งคนดีและเงินเดือนก็จ่ายน้อยกว่าด้วย สำหรับผู้อื่นนั้นจะทำเช่นว่าก็เป็นการถูกต้องเพื่อประสิทธิภาพของกิจการ แต่ฉันเป็นพุทธมามกะยึดมั่นในหลักมนุษยธรรม และเมตาธรรม เพราะคนพวกนี้มีลูกมีเมียบางคนก็มีแม่ ที่ต้องเลี้ยงดูอุปการะในฐานที่เป็นหัวหน้า

ครอบครัว ความประพฤติของเขาไม่น่าจะได้รับอภัย ฉะนั้น ถ้าถูกลงโทษไล่ออก ความเดือนร้อนของทางครอบครัวก็จะต้องเกิดขึ้นตามทันที อีกหลายชีวิตจะต้องรับความลำเค็ญขมขื่น ฉันไม่ปรารถนาจะให้เป็นไปด้วยการกระทำด้วยความเด็ดขาดอย่างนั้นเลย ประการแรกที่ฉันจะทำก็คือแสดงตนว่าฉันได้รู้เหตุการณ์อันเกี่ยวกับความประพฤติของเขา และให้คำแนะนำตักเตือน เมื่อตักเตือนแล้วก็คอยสืบต่อไป โดยมากเมื่อตักเตือนแล้วก็ทำให้สำนึกตัวในความผิดกลับใจได้ และยิ่งรู้ว่าตนเองอยู่ในสายตาของผู้เป็นนาย คอยดูความเคลื่อนไหวอยู่ทุกระยะก็เกิดความเกรงใจ กลับตัวกลับใจเป็นคนรักลูกรักเมีย การเที่ยวเตร่สุรุ่ยสุร่ายก็บรรเทาลงได้ เพราะได้คิดว่า ถ้าต้องการว่างงาน ก็หมายถึงความอดหยากและลำบากด้วยประการต่าง ๆ คนเช่นนี้ควรได้รับการอภัยและสรรเสริญ

บุคคลอีกจำพวกหนึ่ง เมื่อได้รับคำตักเตือนแล้วไม่แต่เพียงทำเฉยไม่ยอมกลับตัว กลับซ้ำติเตียนนินทาเมื่ออยู่ลับหลังนายจ้าง บ่นว่าด้วยเรื่องร้อยแปดประการ บางคนว่าพ่อแม่ยังไม่กล้ามาว่ามาบังคับ คนอื่นดีวิเศษอย่างไรจะมีสิทธิ์มาบังคับได้เขาหารู้ไม่ว่าคำตักเตือนนั้นมีความเมตตาปรารถนา

ดีที่มีค่าสูง เขาจะหวังสิ่งเหล่านี้ได้จากใคร ถ้าหากผู้ที่เป็นพ่อแม่ก็ให้ไม่ได้ หรือเมื่อให้ก็ไม่รับ ถ้าเขาไม่ติดอยู่ในอารมณ์ฝ่ายต่ำแล้วจะเห็นคุณค่าของคำเตือน ฉะนั้นเมื่อเตือนครั้งแล้วครั้งเล่ายังไม่ได้เกิดผลดีขึ้น ฉันก็จำต้องวางใจเป็นอุเบกขาจัดการไปตามที่เห็นควร เพื่อเป็นการป้องกันหายนะของส่วนรวม ก็ต้องรับกรรมที่ตนได้ทำไว้ ส่วนผู้ที่ประพฤติดีขยันทั้งนอกและในเวลาทำงานของหน้าที่ เมื่อได้ประสบความยากลำบาก บุคคลเช่นนี้สมควรจะได้รับความอุปการะช่วยเหลือเพราะคุณงามความดีเป็นเครื่องตอบแทน

เธอเป็นผู้มีกตัญญูต่อผู้มีคุณ เอาใจใส่ดูแลมารดายามป่วยไข้ ปกครองเลี้ยงดูให้การศึกษาแก่น้องด้วยความรักและเมตตา ขยันต่อการงานไม่ว่าจะอยู่ต่อหน้าและลับหลังนาย มีความสุจริตต่อหน้าที่ ฉันไม่ขึ้นเงินเดือนให้เธอทั้งที่เธอได้ทำงานด้วยความขยันขันแข็งมาเป็นปี ๆ เธอก็มิได้แสดงความน้อยใจ บ่นนินทาหรือลดความขยันให้น้อยลง คงทำงานด้วยความมั่นคงเช่นเดิม แม้จะมีใครมาชวนให้ร่วมนินทา เธอก็ไม่ยอมร่วมเช่นคนอื่นบางคน ฉันรู้ดี ฉันรู้ว่าเธอเป็นผู้ที่มั่นอยู่ในความกตัญญู ดังที่ฉันเคยให้ความช่วยเหลือเมื่อมารดาป่วยขณะที่กำลังเป็นทหารอยู่ และการที่ไม่

ขึ้นเงินเดือนให้ ก็เพราะต้องการศึกษาจิตใจของเธอว่าจะมีความรู้สึกอย่างไร และฉันก็ทราบอยู่ว่าทางบ้านของเธอในเวลานั้นยังไม่มีความเดือดร้อนอย่างไร และเป็นการผ่อนบรรเทาความอิจฉาริษยาของผู้อื่นที่มีต่อเธอให้หมดไป หวังว่าคงจะจำได้ที่เธอเก็บซองธนบัตรที่ฉันทำตก เธอนำเอามาวางบนโต๊ะทำงาน ฉันรู้ว่าเธอไม่ได้เปิดดูว่าในนั้นมีอะไรอยู่บ้าง เธอเป็นคนดีที่ไม่ยอมทำตนเป็นคนสอดรู้สอดเห็นเหมือนคนอื่น เพราะฉันทำเครื่องหมายรับไว้ ถ้าใครเปิดซองออกดูฉันจะต้องทราบได้ทันที ทั้งหมดนี้มันเป็นแผนการณ์ของฉันเหมือนกัน พฤติการณ์ของเธอเหล่านี้ ทำให้ฉันมีความเอ็นดูรักใคร่เธอเหมือนลูกหลานของฉัน เพราะฉะนั้นความดีของเธอจึงควรมีรางวัลเป็นการตอบแทน ดังที่ฉันได้จัดการตามที่เธอเห็นปรากฏอยู่เดี๋ยวนี้ และฉันมีความสบายหมดห่วงเมื่อทุกอย่างที่ฉันปรารถนาได้ถึงมือของเธอโดยเรียบร้อย และฉันก็เป็นสุขใจในบั้นปลายของชีวิต และฉันจะตายอย่างเป็นสุข ฉันมั่นใจว่าฉันได้กระทำสิ่งที่ถูกต้องสิ่งที่ฉันพอใจทุกอย่างแล้ว ประการสุดท้ายที่ฉันจะขอเธอในจดหมายนี้ก็คือ ขอให้เธอจงรักษาความดี และทำความดีไว้ให้เพิ่มพูล ความดีนั้นจะสนองตลอดไป เธอก็ยังเป็นโสด

อยู่ และเธอก็มีฐานะที่จะมีครอบครัวได้แล้ว แต่เสียใจฉันไม่มีโอกาสที่จะอยู่เห็นความเจริญของครอบครัวเธอ แต่ฉันขออวยพรให้เธอจงได้ประสบคู่ครองที่ถูกใจ มีคุณธรรมความดีเสมอด้วยตัวเธอ และจงมีความสุขความเจริญตลอดไป

จากผู้มีความรักและความหวังดีต่อเธอ

ต่อจากนั้นมา ๒--๓ วัน ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังนั่งรับประ-ทานอาหารเช้า เสียงวิทยุภาคเช้ากำลังออกอากาศด้วยเพลงและข่าว แล้วก็ถึงบริการพิเศษต่าง ๆ ทันใดนั้นข้าพเจ้ารู้สึกเสียววูบเข้าหัวใจ ประหนึ่ง......สายฟ้าฟาดเปรี้ยงลงมาแล้ว ข้าพเจ้าก็มีอาการหน้ามืดล้มจากโต๊ะอาหารลงสู่พื้น แล้วก็ปราศจากความรู้สึก......

มารู้ตัวเมื่อเห็นมารดาและน้อง ๆ มาห้อมล้อม ข้าพเจ้าไม่สนใจว่าจะเป็นใครบ้าง น้ำตาข้าพเจ้าไหลพร่างพรูอย่างสุดฝืน เหลือที่จะหักห้ามความเศร้าโศกเสียใจไว้ได้ นายได้จากข้าพเจ้าไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับ นายผู้มีเมตตปราณี ไว้สำหรับไม่เฉพาะเพียงแต่ข้าพเจ้า หากแต่ความกรุณาของนายนั้นยื่นให้แก่ทุกคนที่เป็นผู้น้อยในใต้บังคับบัญชา ขอวิญญาณที่เปี่ยมล้น

ด้วยคุณธรรมอันประเสริฐจงสถิตณสุคติภพเถิด ข้าพเจ้าเป็นลม เพราะ ได้ยินวิทยุประกาศข่าวมรณกรรมของนายผู้มีใจอารีของข้าพเจ้า มารดาและน้อง ต่างก็พากันร้องไห้อาลัยนายทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยรู้จักและเห็นตัวนายของข้าพเจ้าเลย แต่ทุกคนเคยรู้จักแต่ความดีที่นายได้กรุณาให้มาเท่านั้น

พอความเศร้าโศกค่อยบรรเทาลงบ้าง ข้าพเจ้าได้ตัดสินใจแล้วก็ทรุดตัวลงกราบมารดาบอกว่า ข้าพเจ้าจะขออุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา เพื่อบุญกุศลอันบริสุทธิ์ที่จะได้อุทิศให้แก่นาย เพราะท่านได้สิ้นบุญไปแล้ว เราไม่มีโอกาสที่จะได้ตอบแทนพระคุณของท่านโดยตรงได้ ขอให้อนุโมทนาและอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้บวชตามความประสงค์ด้วย มารดาลูบศีรษะของข้าพเจ้าด้วยความรักและเอ็นดูบอกว่า ท่านเห็นชอบและอนุญาตให้ตามความประสงค์ ขออนุโมทนาด้วยเป็นอย่างยิ่ง ท่านกล่าวว่าข้าพเจ้าคิดดีแล้ว ถูกแล้ว ที่จะตอบแทนพระคุณนายด้วยวิธีอันสูงด้วยปัญญา ความดีที่ท่านไม่มีวันสูญสิ้น และท่านเองจะไว้ทุกข์ให้กับนายเป็นเวลา ๖ เดือน ความดีที่แล้วมาได้สนองให้ทันตาเห็นแล้ว ขอให้มีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ เถิด ข้าพเจ้าก็ก้มลงกราบรับพรของมารดาด้วยความตื่นตันใจเป็นอย่าง

จดหมายฉบับนั้นเป็นจดหมายที่เขียนด้วยลายมือของนายครั้งหลังสุด ก่อนจะถึงมาระสุดท้ายของท่าน ข้าพเจ้านำเอาบรรจุหีบอย่างดีเก็บไว้บนที่บูชา สำหรับกราบไหว้สักการะบูชาแทนตัวนายของข้าพเจ้าตราบเท่าทุกวันนี้ เพราะนอกจากจะเป็นอนุสรณ์ให้รำลึกถึงนายแล้วบรรจุข้อความอันมีค่าอย่างล้นเหลือ ควรแก่การกำหนดจดจำสำหรับบุคคลทั้งที่เป็นนายจ้างและลูกจ้าง โดยเสมือนหนึ่งมรดกชิ้นสุดท้าย ที่นายมอบไว้ให้ก่อนตาย

พระศรีมหาโพธิ–ตรัสรู้

โดย..พระมหาทองยอด ภูริปาโล บุณยเนตร ป.ธ.๙ วัดไทยพุทธคยา-อินเดีย

พระพุทธพจน์

' ดูกรอานนท์ สถานที่ที่ชนผู้มีความเชื่อและเลื่อมใส ควรจะรู้ควรจะเห็น และชวนให้เกิดความสังเวชสลดใจ คือ สถานที่พระตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ"

สถานที่ตรัสรู้

"พระศรีมหาโพธิ--พุทธคยา" สถานที่ตรัสรู้ ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตก แห่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม จังหวัดคยา มีกรุงราชคฤห์ เป็นเมืองหลวงในอดีต นับจากริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราถึงสถานที่ตรัสรู้ห่างกันประมาณ ๒๐๐ เมตร

ปัจจุบัน แม่น้ำเนรัญชรา ชาวบ้านแถวนั้นพากันเรียกว่า ลิลาจัน คำว่า ลิลาจัน นี้ เป็นคำพูดซึ่งเพี้ยนมาจากคำสันสกฤตว่า ไนยรันจนะ แปลว่า แม่น้ำที่มีน้ำใสบริสุทธิ์สะอาด ต้นกำเหนิดแห่งแม่น้ำเนรัญชราสายนี้ไหลย้อนมาจากเมือง ฮาซาริบัค ซึ่งอยู่ทางใต้ของเมืองคยา คดเคี้ยวไหลเรื่อยไปบรรจบกับแม่น้ำโมหนี ห่างจากสถานที่ตรัสรู้ไปสุดแม่น้ำสายนี้ ยาวประมาณ ๒ ไมล์ครึ่ง

ต่อจากแม่น้ำทั้งสองบรรจบกันแล้ว ปัจจุบันเรียกว่า "แม่น้ำพิ้นกุ" ไหลผ่านไปที่ตัวเมืองคยา รวมความยาวของแม่น้ำเนรัญชรายาวประมาณ ๑๕๐ ไมล์

ปัจจุบันสถานที่ตรัสรู้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ ตำบลโพธิคยา หรือ พุทธคยา มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลตารดิตถ์ อำเภอคยา แห่งรัฐพิหาร ซึ่งมีเมืองปัตนาเป็นเมืองหลวงของรัฐ ก่อนที่จะเดินทางถึงบริเวณสถานที่ตรัสรู้คือต้นพระศรีมหาโพธิ์ เราจะมองเห็นพระวิหารมหาโพธิ์ (*พระเจดีย์ ๔ เหลี่ยม*) ตั้งตระหง่านสูงประมาณ ๑๗๕ ฟิตจากพื้นดิน เมื่อเดินเข้าไปใกล้เราจะมองเห็นว่า สถานที่รอบ ๆ ตรัสรู้นี้ ตั้งอยู่ในที่ลุ่มลึกลงต่ำไปจากระดับพื้นเนินสูงลงไปประมาณ ๕ เมตร

การที่บริเวณสถานที่ตรัสรู้ตั้งอยู่ในที่ลุ่มลึกต่ำจากระดับถึง ๕ เมตรเช่นนี้ ตามบันทึกของหลวงจีนถังซำจั๋ง ได้กล่าวไว้เมื่อคราวไปสืบศาสนา ณ ประเทศอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๑๑๗๓ ว่า บริเวณรอบ ๆ พระศรีมหาโพธิ์ มีวิหารใหญ่ ๓ หลัง เฉพาะทางประตูด้านทิศเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีวิหารใหญ่หลังหนึ่งมีชื่อว่า มหาโพธิสังฆาราม ซึ่งกษัตริย์ชาวซีลอน (*ลังกา*) ทรงพระนามว่า เมฆวัน เป็นผู้สร้าง วิหารหลังนี้ประกอบด้วย

ห้อง ๖ ห้อง มียอด ๔ ยอด บรรจุพระสงฆ์ได้ถึง ๑๐๐๐ รูป แวดล้อมด้วยกำแพงหนา ๙ ฟิต สูง ๓๐ ถึง ๔๐ ฟิต ปัจจุบัน ซากกำแพงหลังนี้ยังเหลืออยู่ทางด้านสำนักงานท่องเที่ยว ส่วนพระวิหารอีก ๒ หลังนั้น เป็นที่น่าเสียดายว่า ท่านมิได้บันทึกเกี่ยวกับวิหาร ๒ หลังนี้ไว้เลย

ในราวคริสตวรรษที่ ๖–๗ ประมาณ พ.ศ. ๑๒๐๐ เศษ พระวิหารทั้ง ๓ หลังนี้รวมทั้งกำแพงที่ล้อมพระวิหาร ได้ถูกกษัตริย์ชาวมุสลิมเข้าทำลายจนสลักหักพังไม่มีชิ้นดีเหลืออยู่ ปูชนียวัตถุในบริเวณนั้นถูกทำลายลงด้วยน้ำมือของชาวมุสลิมจนหมดสิ้น เว้นแต่ต้นพระศรีมหาโพธิ์เท่านั้นที่กษัตริย์มิได้ทำลายแต่อย่างไร

บรรดาซากถาวรวัตถุที่สลักหักพังได้ร่วงหล่นทับถมลงในบริเวณพื้นที่ บริเวณนี้สูงจากพื้นดินประมาณ ๕ เมตร

ตกมาถึง ค.ศ, ๑๘๗๗ หลอดคันนิ่งแฮมชาวอังกฤษพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอินเดีย ได้ทำหนังสือขออนุญาตจากรัฐบาล เพื่อทำการขุดค้นซากปรักหักพังเหล่านี้ หลังจากได้รับอนุญาตจากรัฐบาลแล้วจึงได้เริ่มทำการขุดค้นปูชนียวัตถุที่ฝังจมอยู่ใต้ดินดังรูปที่ปรากฏเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เพราะเหตุนี้เราจึงเห็นว่า บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์อยู่ในที่ลุ่มลึกลงไปจากพื้นระดับดินถึง ๕ เมตร

ก่อนที่เราจะเข้าถึงต้นพระศรีมหาโพธิ์ จักต้องเดินลงไปทางบันไดด้านหลังต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งตั้งอยู่ติดด้านพระวิหาร โดยมีรัตนบัลลังก์ หรือที่เรียกกันว่า วัชรอาสน์ คั่นอยู่ตรงกลาง ณ สถานที่นี้เอง ที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับนั่ง บำเพ็ญเพียรจนได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

ประวัติต้นศรีพระมหาโพธิ์

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (*ต้นโพธิ์*) ปัจจุบันตั้งอยู่ด้านหลังของพระวิหารชื่อมหาโพธิ์ ซึ่งมีวัชรอาสน์ (*รัตนบัลลังก์*) คั่นอยู่ระหว่างกลาง ลำต้นใหญ่ขนาด ๓ คนโอบ สูงประมาณ ๘๐ ฟิต ขณะนี้ทางรัฐบาลได้เอาใจใส่เป็นพิเศษ เพื่อจะให้ต้นศรีมหาโพธิ์นี้มีอายุยืนยาวนานที่สุด โดยให้มีนักพฤกษชาติวิทยาตรวจดูทุก ๗ วัน รัฐบาลได้จัดสร้างกำแพงกั้นล้อมต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้เพื่อป้องกันมิให้คนภายนอกเข้าถึงลำต้นได้ แต่ถ้าเป็นชาวต่างประเทศไปนมัสการ เจ้าหน้าที่จะอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้ โดยจะไขกุญแจประตูรั้วนำให้เข้าไปนมัสการถึงต้นได้

เพื่อความเข้าใจแจ่มแจ้งแห่งความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๔ นี้ (ต้นปัจจุบัน)

ก่อนอื่นข้าพเจ้าใคร่จะนำประวัติความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ ๑—๒—๓ มาเล่าแนะนำไว้ในเบื้องต้นเสียก่อน

พระศรีมหาโพธิ์ ต้นที่ ๑

ณ เพ็ญวิสาขมาส กลางเดือน ๖ ก่อนพุทธศก ๘๐ ปี เป็นวันที่เจ้าชายสิทธัตถะ ประสูติจากพระครรภ์ของพระนางเจ้าสิริมหามายา นั้น ปรากฏตามคัมภีร์ว่า มีบุคคล สัตว์ และขุมทอง เกิดพร้อมกับพระองค์ ๗ อย่าง คือ:—

๑. พระนางยโสธรา

๒. พระอานันทะ

๓ อำมาตย์กาฬุทายี

๔. นายฉันนะ

๕. ม้ากัณฐกะ

๖. ไม้มหาโพธิ์

๗. ขุมทองทั้ง ๔

นับตั้งแต่เจ้าชายสิทธัตถะราชกุมาร ได้ประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา ทรงเจริญวัยจนถึงอายุ ๒๙ พรรษา พระองค์ได้รับปรนนิบัติจากพระราชบิดาเป็นอย่างดี ทั้งนี้พระราชบิดา ทรงพระประสงค์จะป้องกันมิให้พระราชโอรสหนีออกทรง

ผนวชตามคำทำนายของอสิตดาบสและโกณฑัญญะพราหมณ์ แต่แล้วสิ่งต่าง ๆ ที่พระราชบิดานำมาปรนปรือ ก็มิสามารถที่จะเหนี่ยวรั้งพระองค์ให้อยู่ครองฆราวาสอีกต่อไปได้

ณ ราตรีแห่งวันนั้น พระองค์พร้อมด้วยนายฉันนะ และม้ากัณฐกะคู่สหาย ได้เสด็จออกจากพระราชวัง บ่ายหน้าไปยังฝั่งแม่น้ำอโนมานที ทรงตัดพระเมาลี ด้วยพระขรรค์ชัย ทรงอธิษฐานเพศเป็นบรรชิตแล้วศึกษาจากสำนักอาราฬดาบส และอุทกดาบสจนจบภูมิ

เมื่อพระองค์ทรงศึกษาเห็นว่าไม่เป็นทางตรัสรู้ พระองค์จึงลาครูทั้งสองมุ่งตรงไปยังคยาสีสะประเทศ พักอยู่ที่คยาสีสะชั่วระยะหนึ่ง จึงเสด็จมุ่งตรงไปยัง อุรุเวลาเสนานิคม และเริ่มทำทุกกรกิริยาที่นั่น ทรงอาศัยแม่น้ำเนรัญชราและโมหนีเป็นที่อาบและดื่ม

เมื่อพระองค์เห็นว่าไม่เป็นทางตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์จึงทรงหันมาบำเพ็ญเพียรทางใจ โดยเริ่มเสวยพระกระยาหาร ณ วันเพ็ญวิสาขมาส กลางเดือน ๖ นั่นเองตอนเช้า พระองค์รับข้าวมธุปายาสจากนางสุชาดาแล้ว เสด็จมุ่งหน้าไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามกับต้นพระศรีมหาโพธิ เสด็จทรงสนานพระวรกายแล้ว เสด็จกลับมาประทับ ณ

ภายใต้ต้นไม้ เพื่อเสวยพระกระยาหาร เสร็จจากเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จลงไปยังฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงทำการอธิฐานลอยถาดว่า "ถ้าหากข้าพเจ้าจะได้บรรลุอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วไซร้ ขอให้ถาดทองคำใบนี้จงลอยทวนกระแสน้ำ" ทันใดนั้น ถาดทองคำก็ลอยทวนกระแสน้ำไปได้ประมาณ ๘๐ ศอก และไปหยุดจมลงในเส้นดิ่งตรงกับต้นพระศรีมหาโพธิที่ตรัสรู้พอดีดังคำอธิฐาน พระองค์ทรงดีพระทัยเป็นยิ่งนัก เสด็จข้ามแม่น้ำเนรัญชราไปยังแดนมหาโพธิ ทรงรับหญ้ากุสะ ๘ กำมือ จากโสตถิยพราหมณ์ แล้วเสด็จตรงไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ ทรงลาดหญ้ากุสะ ๘ กำมือนั้นทำเป็นที่ประทับนั่ง พร้อมกับทรงอธิฐานจิตว่า

"ตราบใดที่ข้าพเจ้ายังมิได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วไซร้ ตราบนั้นข้าพเจ้าจะมิยอมลุกขึ้นจากอาสนโพธิบัลลังก์นี้ ถึงแม้เลือดเนื้อจะเหือดแห้งไป จะเหลืออยู่เพียงหนัง เส้นเอ็นกระดูกก็ตามที"

ณ คืนวันเพ็ญวิสาขมาส พระองค์ก็ได้ตรัสรู้ญาณทั้ง ๓ ตั้งแต่ปฐมยาม มัชฌิมยาม ปัจฉิมยามโดยลำดับ ในเวลาปัจจุสมัย

ใกล้สว่าง พระองค์ก็ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ภายใต้ร่ม อัสสัตถพฤกษ์ (พระศรีมหาโพธิ) นั่นเอง

ต้นโพธิต้นนี้ ต่อมาได้นามว่า "พระศรีมหาโพธิ" มีอายุประมาณ ๒๗๒ ปี ก็ได้ถูกพระมเหสีองค์ที่ ๔ ของพระเจ้าอโศกมหาราช พระนามว่า "มหิสุนทรี" ใช้นางสาวใช้นามว่า "นครา" เอายาพิษและน้ำร้อนซ่อนใส่ภาชนะไปรดที่โคนต้นโพธิ ด้วยมีจิตริษยาในต้นโพธิศรีมหาโพธินี้

มีเรื่องเล่าโดยย่อว่า หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราช นับถือพระศาสนาพุทธแล้ว พระองค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระ-พุทธศาสนาเป็นอย่ายิ่งได้นิมนต์ให้พระอุปคุตตอรหันต์ ชี้แจงชักนำถึงหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา เพื่อที่จะปลดเปลื้องบาปกรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้แต่อดีตหนหลัง พระองค์ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ถึง ๘๔,๐๐๐ พระองค์ พร้อมด้วยเสาศิลาจารึกปักไว้เป็นเครื่องกำหนดหมาย เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ทราบว่า ณ สถานที่นี้ ๆ เป็นสถานที่พระตถาคตเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมเทศนา เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานเป็นต้น

ปรากฏว่า พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาในสถานที่ตรัสรู้ "พระศรีมหาโพธิ" เป็นอย่างยิ่งมากกว่าแห่งอื่น บางครั้งพระองค์ถึงกับทรงมอบพระราชสมบัติ ให้พวกเสนามาตย์ดูแล

รักษาราชกิจแทนพระองค์ เป็นเวลา ๑ สัปดาห์บ้าง ๒ สัปดาห์บ้าง หนักเข้า ๆ จนกลายเป็นแรมเดือน

การที่พระองค์ได้ทรงใช้เวลาไปสนใจต่อ พระศรีมหาโพธิ มากกว่าการสนใจต่อพระอัครมเหสีทั้งสี่พระองค์ จึงเป็นเหตุให้พระอัครมเหสีองค์หนึ่งพระนามว่า "มหิสุนทรี" น้อยพระทัย คิดหาทางที่จะเอาชนะน้ำใจพระราชสวามี และต้นพระศรีมหาโพธิให้จงได้

ระยะแรก พระองค์ได้ทรงส่งพระราชสารมอบให้นางสาวใช้ชื่อ "นครา" นำไปถวายพระเจ้าอโศกมหาราช เพื่อทูลเชิญเสด็จกลับสู่พระราชวังโดยด่วน แต่พระองค์ก็มิได้สนใจต่อพระราชสารของพระนางเลยแม้แต่น้อย พระองค์กลับเสด็จลงไปเจริญกรรมฐาน ณ ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ การกระทำของพระองค์คราวนี้ยิ่งทำให้นางนคราสาวใช้นึกพิโรธ จึงรีบกลับมาทูลความแก่พระมหิสุนทรีทุกประการ

ฝ่ายมหิสุนทรี ได้ทราบเรื่องราวเป็นเช่นนี้ ก็ยิ่งโทมนัสใจเป็นยิ่งนัก จึงคิดหาทางที่จะทำลายต้นพระศรีมหาโพธิให้จงได้ด้วยแรงริษยาเป็นทวีคูณ พระนางจึงได้ให้นางนคราสาวใช้นำยาพิษและน้ำร้อนใส่ภาชนะปกปิดซ่อนเร้น มิให้พระเจ้าอโศก

มหาราชทรงเห็น ครั้นถึงต้นพระศรีมหาโพธิแล้ว ก็ทำประหนึ่งว่าสนพระทัยเลื่อมใสในต้นพระศรีมหาโพธิ ครั้นพอพระเจ้าอโศกมหาราชทรงประทับนั่งหลับตาเจริญพระกรรมฐานอยู่ นางได้โอกาสจึงเอายาพิษผสมกับน้ำร้อนราดรดลงที่ตรงราก โดยรอบต้นพระศรีมหาโพธิ จากผลแห่งการกระทำของพระนางโดยทำนองนี้หลายครั้งหลายหน ต้นพระศรีมหาโพธิก็เริ่มเหี่ยวแห้งอับเฉาลงทุกที ๆ พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทอดพระเนตรเห็นต้นพระศรี-มหาโพธิอับเฉาเหี่ยวแห้งลงอย่างผิดสังเกตเช่นนั้น ทรงสำคัญว่าคงจะเป็นเพราะอกุศล ผลวิบากแห่งกรรมที่พระองค์ได้ทรงกระทำไว้แต่ปางหลังกระมังหนอ จึงบันดาลให้ต้นพระศรีมหาโพธิต้องเหี่ยวแห้งอับเฉาไม่เจริญงอกงามเลย พระองค์ทรงจินตนาการไปก็ยิ่งโทมนัส จึงเสด็จนิวัตน์กลับพระราชวังโดยด่วน

การเสด็จนิวัตน์กลับคืนพระราชวังของพระเจ้าอโศกมหา-ราชครั้งนี้ เป็นที่น่ายินดีปรีดาสมใจของพระนางมหีสุนทรีเป็นที่ยิ่ง ยิ่งได้ทราบว่าต้นพระศรีมหาโพธิที่พระองค์หลงใหลศรัทธาเลื่อมใสตายลงสมดังจิตริษยา จึงได้เรียกนางนคราสาวใช้ผู้ร่วมคิดมาสู่ที่ใกล้ แล้วประทานของรางวัลอันถูกใจแก่สาวใช้ผู้ซื่อสัตย์เป็นการสมณาคุณ

เพราะความโทมนัสที่เกิดแก่พระเจ้าอโศกมหาราช ครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก พระองค์ไม่สามารถจะหักห้ามความโทมนัสในพระศรีมหาโพธินี้ลงได้ ณ คืนวันหนึ่ง พระองค์เสด็จลงไปในพระราชอุทยานสวนหลวงแต่พระองค์เดียว ทรงรำลึกถึงต้นพระศรีมหาโพธิอยู่เรื่อยมามิสร่างเลย และในที่สุดพระองค์ก็ประชวรเป็นลมล้มลง

ฝ่ายพระนางมหีสุนทรี ผู้คอยเฝ้าจับตาดูการเคลื่อนไหวของพระสวามีอยู่ทุกระยะ โดยมิได้คลาดจากสายตาพระนางไปได้ เมื่อได้เห็นราชสวามีประชวรเป็นลมล้มลงเช่นนั้น จึงรีบเข้าไปประคองร่างของพระเจ้าอโศกมหาราชทันที พระนางได้ทำการปฐมพยาบาลจนพระองค์หายฟื้นคืนพระสติ เมื่อพระนางเห็นว่าพระองค์ฟื้นคืนสติมาดีแล้วพระนางคิดว่า หากแม้นว่าเราไม่ทูลเรื่องราวความจริงทั้งหมดให้พระองค์ทรงทราบแล้ว เห็นทีว่าพระองค์จะต้องสวรรคตเป็นแน่แท้ จำเราจะทูลความจริงเรื่องนี้ให้พระองค์ทรงทราบเสียดีกว่าที่จะนิ่งเก็บเอาความจริงไว้ในใจ พระนางจึงได้เรียกนางนคราสาวใช้มาเล่าทูลความจริง ตั้งแต่ต้นจนตลอด

พระเจ้าอโศกมหาราช ครั้นได้ทรงฟังทราบเรื่องราวความเป็นจริงเช่นนั้น พระองค์ทรงคลายความโทมนัสใจเสียได้

กลับได้ความชื่นชมโสมนัสปิติยินดีเป็นอย่างยิ่ง ในวันรุ่งขึ้น พระองค์พร้อมด้วยทหารนำภาชนะ อันเต็มด้วยนมโคบริสุทธิ์ถึง ๑๐๐ ตัว มุ่งหน้าไปยังต้นพระศรีมหาโพธิ์

ครั้นถึงต้นพระศรีมหาโพธิแล้ว พระองค์จึงรีบสั่งให้ชำระแผ้วถางทำความสะอาดโคนต้นพระศรีมหาโพธิ โดยเรียบร้อยอย่างดี ทรงหลั่งน้ำนมรดลงที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิพร้อมกับตั้งจิตรอธิษฐานว่า

"ตราบใดที่หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ ยังไม่งอกขึ้น ตราบนั้นข้าพเจ้าจะมิยอมจากต้นพระศรีมหาโพธินี้ไปเป็นแน่แท้ แม้ชีวิตของข้าพเจ้าจักวอดวายตายลงไป ข้าพเจ้าก็จะยอมตายถวายชีวิตเพื่อบูชาต้นพระศรีมหาโพธิแต่อย่างเดียว"

พระองค์ทรงหมอบพระวรกายลงแนบพื้นพสุธาอยู่ ณ โคนพระศรีมหาโพธินั้นนั่นแล

ด้วยสัจจะวาจากิริยาอธิษฐานของพระองค์ เพียงไม่กี่วันต้นพระศรีมหาโพธิที่แห้งเหี่ยวตายไปแล้ว นานวันกลับมีหน่อน้อยงอกขึ้นที่โคนต้นพระศรีมหาโพธิอย่างอัศจรรย์ยิ่ง พระเจ้าอโศกมหาราชได้ทอดพระเนตรเห็นดังนั้น จึงมีพระราชหฤทัยเต็มเปี่ยมไปด้วยโสมนัส รับสั่งให้ทหารทำกำแพงแวดล้อมพระศรีมหาโพธิ

อย่างแข็งแรง เพื่อป้องกันบุคคลภายนอกและอันตรายต่าง ๆ อันจะพึงเกิดขึ้นแก่ต้นพระศรีมหาโพธิอีกต่อไป

รวมอายุต้นพระศรีมหาโพธิ ต้นนี้ประมาณ ๒๗๒ ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ ต้นที่ ๒

หน่อต้นพระศรีมหาโพธิ ได้เจริญเติบโตสืบต่อจากต้นที่ ๑ มาโดยลำดับ จนถึง ค.ศ. ๖๐๐—๖๒๐ กษัตริย์ชาวฮินดูแห่งแคว้นเบงกอล พระนามว่า สาสังกา ผู้ประกาศตนเป็นอิสระไม่ประสงค์จะเป็นเมืองขึ้นต่อพระเจ้ามคธพระนามว่าปุรณวร มาอีกต่อไป จึงได้กรีธาทัพมุ่งหน้าตรงไปยังดินแดนแห่งต้นพระศรี-มหาโพธิทันที ด้วยหมายใจที่จะทำลายขวัญของกษัตริย์ และประชาชนให้เสียไปในขั้นแรกก่อน แล้วจึงค่อยยกทัพย้อนเข้าตีเมืองหลวงในขั้นต่อไปในภายหลัง ทั้งนี้ก็เพราะต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๒ นี้ กลายเป็นต้นไม้ที่ชาวพุทธเคารพนับถือกราบไหว้บูชากันมากมายไปทั่วดินแดนแห่งนี้ ทำให้การขยายตัวทางพุทธศาสนากว้างขวางมากขึ้น เพราะในสมัยนั้นปรากฏว่าศาสนาฮินดูได้อับเฉา เสื่อมสลายตัวลงจนแทบจะไม่มีร่องรอยเหลืออยู่เลย

เมื่อกษัตริย์ชาวฮินดูได้เข้ายึดต้นพระศรีมหาโพธิ ได้สมพระทัยแล้ว จึงได้รับสั่งให้ทหารในกองทัพเริ่มระรานกิ่งก้านสาขาตัดต้นก่นรากพระศรีมหาโพธิจนหมดสิ้น มิให้เหลืออยู่แม้แต่น้อย รากต้นพระศรีมหาโพธิจะเลื้อยชอนไชในทิศทางใด พระองค์ก็รับสั่งให้ขุดรากนั้น ๆ ออกเสียจนหมดสิ้น ใช่แต่เท่านั้น พระองค์ยังรับสั่งให้เอาฟ่างอ้อยต่างเชื้อเพลิง วางสุมที่ตอแห่งต้นพระศรีมหาโพธิ แล้วลาดน้ำมันจุดไฟเผา ด้วยประสงค์จะมิให้หน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิได้มีโอกาสงอกขึ้นอีกเลย

ครั้นแล้วพระองค์พร้อมด้วยหมู่ทหาร ก็ได้เข้าไปยังพระมหาวิหาร แล้วตรัสสั่งให้เสนาบดีนำพระพุทธปฏิมาปางมารวิชัยเนื้อหินทรายออกไปจากมหาวิหาร แต่เผอิญเสนาบดีเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า คิดว่า ถ้ามาตรแม้นเราจะนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปเสียจากวิหารแล้วไซร้ ก็เกรงกลัวว่าจะเกิดไม่ทันศาสนาพระศรีอาริย์ แต่ถ้าเราไม่นำออกไปตามพระบัญชา เราก็จะต้องถูกประหารชีวิตโดยไม่ต้องสงสัย ทันใดนั้น ความคิดอย่างหนึ่งได้เกิดขึ้นมา แล้วกราบทูลแด่พระราชาว่า พระพุทธรูปองค์นี้ใหญ่โตมาก ยากที่จะนำออกไป

ในวันนี้ได้ ข้าพระองค์ใคร่ขอโอกาสสัก ๗ วัน เพื่อหาทางนำพระพุทธรูปองค์นี้ออกไปจากพระวิหารให้จงได้ พระเจ้าสาสังกาจึงตกลงพระทัยยอมให้ปฏิบัติตามคำขอร้องของเสนาบดี

ฝ่ายเสนาบดี ครั้นให้คำมั่นสัญญาเรียบร้อยแล้ว จึงได้เริ่มแผนงานตามที่ตนคิดไว้ในใจ โดยใช้แผ่นอิฐมาก่อเป็นกำแพงกั้นกำบังพระพุทธรูปไว้อย่างมิดชิด พร้อมกับตั้งประทีปโคมไฟบูชาไว้ภายในกำแพงที่กั้นปิดไว้ครั้นครบ ๗ วัน จึงกราบทูลพระราชาว่า บัดนี้เกล้ากระหม่อมฉันได้จัดการนำพระพุทธรูปออกไปจากพระมหาวิหารแล้ว

พระเจ้าสาสังกา พอได้สดับคำเช่นนั้น แทนที่พระองค์จะยินดีปรีดา เพราะความปรารถนาของพระองค์สำเร็จแล้ว แต่พระองค์กลับเสียพระทัย ถึงกับลงพระโลหิตและล้มลงต่อหน้าหมู่ทหาร แล้วสวรรคต ณ สถานที่นั้นเอง

ในขณะที่กองทัพพระเจ้าสาสังกา รอทัพอยู่ ณ พุทธคยานั้นนั่นเอง กษัตริย์ชาวมคธนามว่า "ปูรณวรมา" ก็ได้เสด็จยกทัพมาถึงพอดี ฝ่ายพวกกองทัพของพระเจ้าสาสังกา ซึ่งต่างอกสั่นขวัญหนีอยู่ก่อนแล้วก็ยิ่งเสียขวัญ ต่างแยกย้ายหนีเอาตัวรอดไปคนละทิศคนละทาง

พระเจ้าปูรณวรมา เมื่อได้เห็นเหล่าทหารของพระเจ้าสาสังกาแตกทัพหนีไป พระองค์จึงได้เข้ายึดดินแดนแห่งพุทธคยาไว้ในเงื้อมมืออย่างง่ายดายตามเดิม พระองค์ได้ตรวจดูบริเวณสถานที่พุทธคยา ว่าจะมีสิ่งใดเสียหายบ้าง ครั้นได้เห็นต้นพระศรีมหาโพธิถูกทำลายลงย่อยยับจนไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย พระองค์ทรงเสียดายต้นพระศรีมหาโพธิเป็นอย่างยิ่ง จึงรับสั่งให้ทหารพร้อมด้วยชาวบ้านร่วมกันไปรีดน้ำนมวัวได้ ๑,๐๐๐ ตัว ครั้นได้น้ำนมมาแล้ว พระองค์จึงทรงตั้งจิตอธิษฐานรดน้ำนมนั้นลงตรงบริเวณหลุมต้นพระศรีมหาโพธิต้นเก่าโดยรอบว่า ถ้ามาตรแม้นหน่อแห่งต้นพระศรีมหาโพธิยังไม่งอกขึ้นตราบใด ข้าพเจ้าก็จักไม่ยอมจากไปจากสถานที่นี้โดยตราบนั้น ข้าพเจ้ายอมถวายชีวิตเพื่อบูชาอุทิศต่อพระศรีมหาโพธิตลอดชั่วลมปราณ

ด้วยสัจจะวาจากิริยาอธิษฐานของพระองค์นี้แล หน่อน้อยที่ ๓ ของต้นพระศรีมหาโพธิ์ก็งอกขึ้นมาอย่างอัศจรรย์พระองค์เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นหน่อน้อยงอกขึ้นมา ก็เกิดปีติโสมนัสจึงจัดการสร้างกำแพงล้อมต้นพระศรีมหาโพธินั้นไว้ เพื่อป้องกันมิให้ศัตรูเข้ามาทำลายได้อีกต่อไป

ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๒ นี้ มีอายุได้ ๘๗๑ ปีถึง ๘๙๑ ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ ต้นที่ ๓

ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๓ นี้ ได้มีอายุเจริญงอกงามมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๒๑ และในปีนั้นเอง ท่านนายพลหลอดคันนิ่งแฮม (ชาวอังกฤษ) ได้เดินทางมาสู่พุทธคยา ครั้งที่ ๓ ได้เห็นต้นพระศรีมหาโพธิล้มลงไปทางทิศตะวันตก ท่านนายพลได้บันทึกไว้ดังนี้ว่า "ในปี พ.ศ. ๒๔๐๕ ข้าพเจ้าได้เดินทางมาสู่พุทธคยา ได้เห็นต้นพระศรีมหาโพธิแก่ชรามาก และ พ.ศ. ๒๔๑๘ ข้าพเจ้าได้มาเยี่ยมพุทธคยาอีกเป็นครั้งที่ ๒ ได้พบว่าต้นพระศรีมหาโพธิแก่โทรมลงมากอาจจะตายในไม่ช้า ทั้งถูกประชาชนในบริเวณนั้นตัดกิ่งก้านไปทำเชื้อเพลิง" และในปี พ.ศ. ๒๔๒๑ นั้นเอง เมื่อท่านนายพลได้มีโอกาสไปพุทธคยาอีก ปรากฏว่าต้นพระศรีมหาโพธิ ได้ถูกลมพายุพัดล้มลงไปทางทิศตะวันตกของมหาวิหาร ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๓ นี้มีอายุได้ประมาณ ๑๒๕๘ ปีถึง ๑๒๗๘ ปี

ต้นพระศรีมหาโพธิ ต้นที่ ๔

(ต้นปัจจุบัน)

ภายหลังจากที่ท่านนายพลหลอดคันนิ่งแฮม ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีของอังกฤษ ได้เห็นต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๓ ถูกพายุโค่นล้มตายเช่นนั้น ท่านนายพลหลอดคันนิ่งแฮม จึงได้หาเมล็ดต้นพระศรีมหาโพธิต้นนั้นเป็นจำนวนมาก แต่ในขณะที่กำลังหาเมล็ดอยู่นั้นได้พบหน่อพระศรีมหาโพธิ ๒ หน่อ หน่อหนึ่งขึ้นสูงประมาณ ๖ นิ้วฟุต ส่วนอีกหน่อหนึ่งสูงประมาณ ๔ นิ้วฟุต จึงขออนุญาตจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลผู้ดูแล ทำการขุดต้นเก่าออกทิ้งไป แล้วนำต้นใหม่ที่สูงประมาณ ๖ นิ้วฟุต ลงมาปลูกแทนที่ ส่วนอีกต้นหนึ่งได้นำไปปลูกไว้ในที่ไม่ไกลจากต้นเดิมทางตะวันออกเฉียงเหนือ ท่านนายพลเข้าใจว่า "สถานที่ท่านนำต้นพระศรีมหาโพธิต้นหลังนี้ไปปลูกนั้นเป็นสถานที่ ที่พระตถาคตเสด็จประทับยืนทอดพระเนตร จ้องดูต้นพระศรีมหาโพธิที่พระองค์ตรัสรู้ตลอด ๗ วัน ที่พวกเรานิยมเรียกกันว่าอนิมิสสเจดีย์ แต่ความเห็นนี้ไม่ตรงตามพระบาลี และคนส่วนมากเข้าใจกัน เพราะตามพระบาลีนั้นกล่าวไว้ว่าอนิมิสสเจดีย์ อยู่ทางตะวันออกของต้นพระศรีมหาโพธิ ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่ ๔ ซึ่งกำลังกล่าว

อยู่นี้ ท่านนายพลได้ทำการปลูกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ สิริรวมอายุ จนถึงปัจจุบัน (๒๕๐๙) นี้ได้ ๘๖ ปี

ความศรัทธาในต้นพระศรีมหาโพธิ

แม้ว่าต้นพระศรีมหาโพธิต้นปัจจุบันนี้ จะเป็นหน่อที่ ๔ และมีอายุเพียง ๘๖ ปีเศษก็ตาม แต่ก็เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ที่ได้ไปนมัสการให้เกิดศรัทธาประสาทะโดยไม่เสื่อมคลายเลย ต่างเก็บใบและเปลือกนำไปบูชาสักการะ ณ สถานที่แห่งตน ๆ เพื่อให้เกิดผลเป็น พุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังฆานุสสติ สืบต่อไป

พิมพ์ที่ : บริษัท ชุมนุมช่าง จำกัด (แผนกการพิมพ์)
213 หลังอาคาร 10 ถนนราชดำเนินกลาง พระนคร
โทร .23905-61810 นายชม ศุขปริมัตถ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา
23 มีนาคม 2510